

Satakunnan synty ja Kainuun kato

Tutkimus Suomen *sata-*, *sato-* ja *satama*-paikannimistä

OLLI NUUTINEN

I. *Satakunta*

1. Aikaisempia teorioita ja niiden kritiikkiä

Jo H. G. Porthan kiinnitti maakunnannimen *Satakunta* yhteydessä huomiota siihen, että suomen lukusanan *sata* vastine esiintyy ruotsalaisessa historiallisessa oikeusalue-termissä *hundare*, joka on tarkoittanut eräänlaista »sadan liittoa». Hän uumoili *Satakunta*-nimeä käännöslainaksi ja muistumaksi hundarilaitoksen kaltaisesta oikeusaluejärjestelmästä. Porthan esitti ajatuksensa hyvin varovaisesti Juustenin piispainkronikan selityksissä: »Tämän nimen alkuperä on minulle täysin hämärä. On kuitenkin mahdollista tulkita se siten, että se tarkoittaa sadan aluetta tai satakyläistä (joka käsittää sata maatilaa tai kylää), muodostuen suomen kielen sanoista *sata* ja *kunda*, joka tarkoittaa seutua, seuraa, yhteisöä tai jotakin useista yhteenliittyneistä asioista muodostunutta yhtymää, kuten *maakunda*, *metsäkunda*, *kyläkunda*, *hiipakunda*, *päiväkunda* (vuorokausi), *ikäkunda* (ikäkausi) ym. Vai onko *Satakunda* muodostettu ruotsalaisen *hundarin* jäljittelynä, osoittamaan aluetta, joka aluksi järjestettiin äsken vallatun alueen eräänlaiseksi pääpaikaksi ja jonne sijoitettiin jokin ruotsalainen siirtokunta (joka ehkä myöhemmin tuhoutui tai maan alkuväestöön sekaantuen hävisi näkyvistä)? — — Mutta ei kannata viipyä tämänkaltaisissa epävarmoissa arveluissa.» (Porthan 1982: 211–212.)

Porthan on saattanut saada ajatuksen Daniel Jusleniuksen vuonna 1745 ilmestyneestä sanakirjasta, jossa *satakunda*, *-nnan* on selitetty »centuria: ditio biorneburgensis — hundari: biörneborgs län» (Juslenius 1745, s.v. *satakunda*). Christfrid Gananderin sanakirjan käsikirjoituksessa on samanlainen selitys. (Ganander 1786–87, s.v. *Satakunda*.)

Hundare-arvelu on esiintynyt sittemmin historiantutkimuksessa *Satakunnan* selityksenä näihin päiviin asti. Arvovaltainen Jalmari Jaakkola esitti sen useissa yhteyksissä, muun muassa Otavan tietosanakirjan artikkelissa vuon-

na 1916. Todettuaan ensin, että nimen alkuperä on toistaiseksi ratkaisematta, hän kirjoittaa varovasti: »Mahdollista lienee, että nimen takana on suomalai-stettu 'hundari'-käsite. Siinä tapauksessa meillä tässä on esimerkki uplantilaisen valtioelämän tai ainakin sikäläisen yhteiskuntatuntemuksen vaikutuksesta maahamme jo Ruotsin maakuntalakien ajalta, mahdollisesti 1200-luvun loppupuolelta tai lopulta. Suomalaisasuisena nimi sittemmin otetaan mahdollisesti kansanomaisen kirkon vaikutuksesta keski- ja myöhemmän ajan lat. ja ruots. asiakirjoihin, edellisiin muodossa *Satagundia*, jälkimmäisiin muodossa *Satagunda* ja *Satakunda*. Ensi kerran nimi tavataan 1331, jolloin sillä jo tarkoitetaan ainakin pääpiirteiltään rajoitettua hallintoaluetta omine sinetteineen. Perin paljon vanhempaa ikää maakunnalle tuskin voi olettaakaan. Ja vaikka maakunta muodostaakin luonnollisen kokonaisuuden, näyttää sen eroaminen Hämeestä, johon S. epäilemättä aikoinaan on kuulunut, tapahtuneen täysin rauhallista tietä.» (Jaakkola: 1916: 831.)

Myöhemmin Jaakkola esittää ajatuksensa toisin ja varmemmin. Vuonna 1956 ilmestyneessä Suomen varhaishistoriassa hän arvelee, että nimi olisi syntynyt kansanomaiselta pohjalta siten, että talonpojat kauppasäännöksissään ja kauppaoikeudellisessa kielenkäytössään olisivat voineet muuntaa vanhemman länsisuomalaisen »kihlakunnan» »satakunnaksi» tavoitellessaan »hundarin» 'sata'-merkitystä. (Jaakkola 1956: 289–290.) Vuonna 1964 ilmestyneessä Otavan isossa tietosanakirjassa hän antaa teorialle seuraavan tiivistetyn muodon: »Olematta heimo- tai luonnonnimi, vielä vähemmän ruots. viranomaisten suomentama, on S. ilmeisesti asukkaidensa ja virallisten 'saksojen' hyväksymä käänнос alasaks. aluekäsitteestä 'hundari'.» (Tietosanakirja 1964, s.v. *Satakunta*.)

Hundarilaitoksen ulottumiselle Suomeen on etsitty suoranaisten todisteiden puuttuessa epäsuoria todisteita. Vahvana argumenttina on usein pidetty juuri maakunnan nimeä. Ajan mittaan käänноslainateoriaa on alettu pitää yhä uskottavampana. Etymologia esitetään monesti erilaisissa yleisluonteisissa historiateoksissa käytännöllisesti katsoen varmana, ja sitä käytetään myös jatko-olettamusten tukena. Mm. Unto Salo esittää Suomen varhaisimpia maakuntaoloja käsittelevässä tutkimuksessaan vuonna 1967 teorian yleisesti hyväksyttynä. Hän pitää hundarilaitoksen olemassaoloa Suomessa jokseenkin varmana ja viittaa jopa siihen mahdollisuuteen, että Satakunta olisi joskus rautakaudella voinut kuulua Mälärin Ruotsiin. Hän käsittelee näitä kosketuksia laajalti ja toteaa: »Kaikkein puhuvimpana todisteena Mälärin alueen ja Satakunnan rautakautisista kosketuksista on kuitenkin maakunnan nimi Satakunta.» (Salo 1967: 124.) Viimeksi teorian on esittänyt samaan tapaan jokseenkin varmana Jouko Vahtola Suomen historian pikkujättiläi-

sen keskiaikaa koskevassa artikkelissa vuonna 1987: »— — mutta erityisesti nimi *Satakunta* on perustellusti tulkittu käännökseksi *hundare*-termistä.» (Vahtola 1987: 45.)

Etymologian vakiintuneisuutta kuvaa sekin, että 1959 ilmestyneen Nyky-suomen sanakirjan viidennen osan *satakunta*-artikkelissa sana on esitelty myös historiallisena terminä: »hallintopiiri muinaisgermaanisessa yhteiskunnassa; vanhassa Ruotsissa kihlakuntaa vastaava hallinto- ja lainkäyttöpiiri.»

Kielitieteilijöistä *hundare*-teoriaa on kannattanut germanisti T. E. Karsten. Hän esitti sen ensin Virittäjässä vuonna 1906 ja myöhemmin laajemmin vuonna 1915 teoksessa *Germanische Lehnwortstudien* (Karsten 1906: 96; 1915: 142, 225—6). Karstenin mukaan *Satakunta* on oikeastaan tautologinen yhdyssana: *Sata-* on käännös muinaisruotsin *hundaresta*; selvyuden vuoksi siihen on liitetty myöhemmin appellatiivinen *kunta*, joka hänen mielestään on germaaninen laina ja pohjaltaan sama kuin 'sataa' merkitsevä sana *hund*.

Teorian perusteita kohtaan on esitetty kuitenkin myös kritiikkiä. Paavo Ravila kirjoittaa vuonna 1933: »Edellyttäisi, että ennen kuin lähdetään tällaista paikannimen selitystä esittämään, todella sitovasti voitaisiin osoittaa suomalaisten tunteneen hundarilaitoksen. Juuri se seikka, että Satakunta-nimi itse jää ainoaksi todistukseksi, tekee mielestäni sekä Jaakkolan että Karstenin selitykset erittäin epätodennäköisiksi.» (Ravila 1933: 222.) »Kihlakuntaa» käsitellyt kansatieteilijä Kustaa Vilkuna puolestaan pitää Jaakkolan olettamusta, jonka mukaan talonpojat olisivat voineet muuntaa vanhemman »kihlakunnan» »satakunnaksi», pelkkänä olettamuksena ilman minkäänlaisia todisteita. (Vilkuna 1951: 261.)

Hundare-selityksen lisäksi *Satakunnalle* on esitetty kaksi muuta etymologiaa. Heikki Ojansuu on kiinnittänyt huomiota siihen, että Suomessa on muitakin paikannimiä, joissa on ainesosa *sata* — *Satakoski*, *Satalahti* ym. —, ja myös nimiä, joissa on yhdysosa *sato*. Hän yhdistää *Satakunnan* näihin olettamalla kaikille yhteistä *sataa*-verbiin palautuvaa lähtökohtaa. Tämän verbin alkumerkitykseksi on oletettu merkitystä 'pudota' (esim. SKES s.v. *sataa*), ja Ojansuu arvelee, että *Satakunta* olisi voinut tarkoittaa joko Hämeen vesistön laskualuetta tai luultavammin Kokemäenjoki-aluetta ja siihen liittyvää alankomaata. Nimi olisi ylämaan hämäläisten antama. »Nykykielille käännettynä *Satakunta* siis kuuluisi *Matalisto*, *Matalikko* tai jotain sellaista.» (Ojansuu 1920: 200—206.)

Ojansuun ajatusrakennelmaa on vaikea todistaa, ja se jää niin ollen kansanetymologiamaiseksi: äänteellisesti samankaltaisten sanojen välille rakennetaan semanttisia yhteyksiä, joita ei voida perustella. Paavo Ravila piti teoriaa vielä epäuskottavampana kuin hundare-yhdistelmää (Ravila 1933: 222).

Ravilan oma käsitys oli, että nimen selitystä etsittäessä ei pidä lähteä siitä

ennakkokäsityksestä, että alkuosa olisi lukusana. Hän yhdistää *Satakunta*-nimen ersämordvasta tunnettuun sanaan *śado*, joka merkitsee 'kyläkuntaa'. (Ravila 1933: 221–223.) Etymologia on äänteellisesti ja semanttisesti mahdollinen, mutta kun *sata*-sanana 'kyläkunta'-merkitystä ei ole todettu itämerensuomesta eikä lapista, tämäkin oletus on jäänyt vain todistuspuhjaa vailla olevaksi mahdollisuudeksi.

Näiden teorioiden jälkeen ei uusia etymologioita ole esitetty. Nimistöntutkija Viljo Nissilä tiivistää käsityksensä *Satakunta*-nimestä vuonna 1965 ilmestyneessä hakuteoksessa *Kulturhistoriskt leksikon för nordisk medeltid* seuraavasti: »Senare leden *kunta* är ett fi.-ugr. ord, som även påträffas i andra namn, t.ex. *Enokunta*, landområde i Teisko, och *Rantakunta*, bydel i Sastmola (Merikarvia) inom det forna Satakunta. Förra leden *sata* är dock alltjämt oklar (jfr de ännu icke undersökta talrika fi. namnen på *Sata-*, *Sato-*, *Satava-*).» Hän tuo kuitenkin nimen yhteyteen mahdollisen lukusanaan viittaavan paralleelin vepsästä: »Märkäs bör även, att pogostan (kyrkoby) på det centralvepsiska området inom det forna Novgoroddistriktet heter *sadov'eh*, ry. *Sotskij pogost*, där grundordet *sado* 'hundra' torde visa hän på en för rättsliga och militära ändamål företagen indelning i ett slags hundareområden, — —.» (Nissilä 1965: 259.)

Viimeisin kielitieteilijän kannanotto on Terho Itkosen vuodelta 1987. Esi- tellessään Suomen maakuntien nimien taustaa hän arvelee *Satakunnan* kenties jollakin tapaa selittyvän 'sadan yksikön kokonaisuuden' kautta ja tuo sen yhteydessä esille Ravilan löytämän mordvan 'kyläkunta'-merkityksisen sanan, joka on synonyyminen lukusanan 'sata' kanssa. »Hundare»-mahdollisuuden hän jättää mainitsematta. (Itkonen 1987: 601.) Samalla tavalla virolainen paikannimistön tutkija Valdek Pall on viitatessaan *Saduküla*-nimen yhteydessä Suomen *Satakuntaan* kiinnittänyt huomiota Ravilan olettamukseen mutta jättänyt hundariteorian maininnatta (Pall 1970: 215).

Kielitieteilijöiden varaukselliseen suhtautumiseen ovat varmastikin olleet syynä paitsi teorian edellyttämän todellisuustaustan hämärään jääminen myös nimen asuun, sen kummastuttavaan nominatiivialkuisuuteen liittyvät kielelliset seikat, vaikka niitä ei olekaan tuotu selvästi esille. Kun nimellä on historiantutkimukselle argumenttiarvoa, on aihetta paneutua selvittelemään yksityiskohtaisestikin, missä määrin on ylipäänsä mahdollista pitää nimeä käänös-nimenä tai sadan yksikön kokonaisuuden pohjalta syntyneenä.

Satakunta-nimi voisi teoriassa selittyä lukusanan pohjalta kolmella tavalla:

Hundare-käsité on voitu suomentaa Karstenin olettamaan tapaan sanalla *sata*. Tämä on kuitenkin varsin epätodennäköistä: lukusanojen substantiivikäyttö ei ole suomessa tavallista. Normaalimpaa on, että numeraaleista

muodostetaan substantiiveja johtamalla: *kakkonen, kymppi, satanen*. Vepsästä esitetty *sadoveh* on odotuksenmukainen johdos; sitä vastaisi suomessa *satie* (vrt. edeltä s. 14). Suomessakin odottaisi vastaavaa johdosta.

Teoriassa mahdollisuus on kuitenkin olemassa. Pyöreitä lukusanoja käytetään johtamattominakin määritteiden yhteydessä substantiivisesti seuraavaan tapaan: *ensimmäinen sata, vuosituhhat*. Tällöin ne merkitsevät yksiköistä muodostuvia kokonaisuuksia ja vertautuvat sanaan *pari*: *viimeinen pari, tyttöpari*. On mahdollista ajatella, että olisi voitu puhua määritellyistä *sadoista: talosata, miessata* tms. ja kukaties myös paikannimin tarkennetuista *sadoista: Tyrvään sata, Huittisten sata* tms. Se suurempi kokonaisuus, jossa paikannimin määriteltyjen *satojen*-järjestelmä olisi esiintynyt, olisi ollut sitten *satojen alue, satakunta*.

Toinen mahdollisuus on, että *hundare* olisi voitu suomentaa yhdyssanakonaisuudeksi *satakunta* siihen tapaan kuin esimerkiksi Nykysuomen sanakirjan määritelmä edellyttää. On olemassa runsaasti yhdyssanoja, joiden jälkiosana on yleinen jonkinlaista 'ryhmää, joukkoa' merkitsevä *kunta* ja määriteosa nominatiivissa: *kyläkunta, kihlakunta, ruokakunta* ym. Niiden rinnalle voidaan asettaa vaikkapa sellaisia yhdyssanoja kuin *poikajoukko, retkijoukko*. Pyöreää kokonaisuutta merkitsevät lukusanatkaan eivät ole 'joukkoa, ryhmää' merkitsevien sanojen yhteydessä mahdottomia nominatiiviasuisina — *kymmenjoukko, satajoukko, tuhatjoukko, kymmenryhmä* —, vaikka genetiivialkuisuus onkin tavallisempaa: *kymmenen joukko, sadan ryhmä*. *Sadan kunta* -ilmauksen rinnalle voi puhtaasti teoreettisesti olettaa yhdyssanaa *satakunta*. Nykykielessä tämä yhdyssananmuodostustapa ei olisi mahdollinen, ja niin ollen olisi oletettava, että alueennimen syntyäikoihin *kuntasanalla* oli toinen semanttinen kenttä kuin nykyisin. Tämä semanttisissa piirteissä tapahtunut suhteellisen myöhäinen muutos olisi pyrittävä todistamaan.

Jos maakunnannimen oletettaisiin kehittyneen tätä kautta, olisi lisäksi oletettava lyhentymiä »satakuntien maa» (tms.) > »satakunta» tai vastaavia kehityskulkuja. Niille olisi voitava esittää paralleleja, ennen kuin oletusta voitaisiin pitää uskottavana.

Kolmas mahdollisuus on, että nimi olisi kehittynyt adjektiivin kautta. Nominatiivialkuiset lukusanat ovat yleisiä adjektiivivyydessä (*sata jalkaa* >) *satajalkainen, (kaksi piippua >) kaksipiippuinen*. Ne voivat esiintyä puolestaan substantiivisina, elliptisesti: *hän ampui kaksipiippuisella* (haulikolla), *hän soitti nelirivisellä* (harmonikalla). Näitä esiintyy myös ns. bahuviirihi-yhdysanoina: *yksisilmä, kolmisormi*. Sellaiset sanat kuin *satakerta* ja *satajalka* selittyvät tältä pohjalta: *satakertainen* (maha), *satajalkainen* (eläin), samoin myös paikannimityyppi *Kolmisoppi, Viisikulma*.

Satakunnassa ei ole kuitenkaan mahdollista pitää adjektiivia lähtökohtana. Se edellyttäisi taustaa *sata kuntaa* > *satakuntainen*: *satakuntainen alue* > *satakunta-alue* tms., mistä ei voi olla kyse.

Kaikkia edellä esille otettuja mahdollisuuksia vastaan puhuu se, että *kunta*-sana on suomen kielessä redusoitunut pyöreiden lukusanojen yhteydessä summittaisuutta ilmaisevaksi liitteeksi ja kielessä on sana *satakunta* 'noin sata'. Liitteenomaiseksi epämääräisyyden ilmaisimeksi haalistuminen näyttää vanhalta: liivissäkin *kimgân* (*kümgân*) merkitsee 'ungefähr zehn' (Kettunen 1938), ja virossa tunnetaan lukusanat *kümmekond*, *tusindkond*, *sadakond* ja *tuhatkond* suomen sanojen kaltaisissa merkityksissä (Saareste 1958, s.v. *kond*). Lienee oletettava, että haalistumiskehitys on kulkenut joistakin konteksteista irtoamisen kautta: *Siellä oli satakunta* (= satajoukko, sataluku) *miehiä* > *miehiä oli satakunta* tms. Huomattakoon myös ruotsin paraleelit *tiotal*, *hundratal*, *tusental*.

Epämääräisrajaisen kvanttoreiden *kymmenkunta*, *satakunta* ja *tuhatkunta* voidaan olettaa olleen käytössä Satakunnassakin puhutussa kielessä paikannimen arvellun synnyn aikoihin. Tuntuu epäuskottavalta, että kielessä olleen yhdyssanan *satakunta* 'noin sata' rinnalle olisi pystynyt tunkeutumaan sen kanssa samanasuinen muunmerkityksinen substantiivi paikannimeksi. Voidaan olettaa, että sama homonymian häiritsevyyden tuntu, joka nykysuomen puhujilla on, on kielenpuhujilla ollut myös tuhat vuotta sitten. (*Kuntasana* suomessa ja virossa ks. Hakulinen 1951; Vare 1975.)

Käännöslainateoriaa tai nimen syntymistä sadan yksikön kokonaisuuden pohjalta on vaikea saada kuulostamaan vakuuttavalta, vaikka mahdollisuutta ei voidakaan aivan täysin sulkea pois. Ajatus, että *Satakunta* liittyisi jollakin tapaa sataan yksikköön, on luonnollisestikin helposti tarjolla: *sata* on tavallinen historiastakin tunnettu joukkoyksikön koko. Jusleniuksen käännökset »centuria» ja »hundare» ovat hyvin luultavasti spontaaneihin lukusana-assosiaatioihin perustuvia kansanetymologiamaisia takaperoistulkintoja, jotka ovat syntyneet selityksen antamisen tarpeesta perustumatta todelliseen tietoon. Voidaan olettaa, että jos hän olisi todella tiennyt, että *satakunta* on sama asia kuin *hundare*, olisi asiantuntijalla, historioitsija Porthanilla varmasti ollut sama tieto asiasta.

Viron kielestä löytyy muuan argumentti, joka näyttäisi puhuvan sen puolesta, että *Satakunta* kaikesta epätodennäköisyydestä huolimatta voisi olla »sadan yksikön kokonaisuus», aivan niin kuin Juslenius arvelee: suomen sanaa vastaava *sadakond* esiintyy virossakin historian käsitteen *centurionin*, senturian käännöksenä. Myös raamatunhistorian *sadanpäämies* on vironnettu sanalla *sadakonnaülem*. (Saagpakk 1982, s.v. *sadakond*, *sadakonnaülem*.) Olisiko *satakunnalla* sittenkin voinut olla vanhastaan 'sadan joukon' merki-

tys elävänä summittaislukusanan merkityksen rinnalla? Argumentti vesittyy kuitenkin sillä, että viron *sadakond*-sanatiedetään olevan terminä uusi – esimerkiksi Wiedemann ei sitä vielä tunne – ja mitä ilmeisimmin lainaa suomesta. Historian termiksi *tsentuurin* rinnalle jossakin määrin käyttöön päässeän sanan on tuonut kieleen J. V. Veski, ja se on siis todennäköisesti suomen hundare-olettamuksen heijastuma viroon. (Rätsep 1973: 12.)

Hundare-etymologian arviointiin voidaan edellä esitettyjen lisäksi tuoda mukaan vielä eräitä muitakin epätodennäköisyyttä vahvistavia näkökohtia:

Siinä tapauksessa, että *Satakunta* olisi käännöslaina, olisi paikannimeksi vakiintunut muodostustavaltaan epäodotuksenmukainen kielessä olemassa olevan sanan kanssa homonyyminen nimi, vaikka tarjolla olisi ollut johdosvaihtoehtoja homonymian välttämiseksi. Tämä ei tunnu uskottavalta. Käännöslainojen perusajatushan on se, että ne nimenomaan selittävät ja selkeyttävät käsitteitä. Voidaan pitää myös jokseenkin varmana, että mikäli selkeää ja yksiselitteistä käännösmahdollisuutta ei olisi ollut, termiä ei olisi lainkaan käännetty. Kieleen olisi hyvin sopinut sana *huntari*. Se olisi liittynyt jo olemassa olevaan *-ri*-lainasanojen ryhmään: *alitari, kellari, pilari, puntari, tikkuri* ('10 kpl nahkoja') ym.

Vaikea on selittää myös sitä, miksi *Satakunta* on ruotsiksikin *Satakunta*. Miksi käännöslaina olisi lainattu takaisin raakalainana siihen kieleen, josta se on käännetty? Kysymyksiä herättää vielä niin ikään se, kuinka vain suhteellisen lyhyen aikaa vaikuttanut järjestö(malli) olisi pystynyt antamaan pysyvän nimen vanhalle ja keskeiselle jatkuvasti asutulle alueelle. Minkä nimen se syrjäytti?

Merkille pantavaa on edelleen sekin, että kansanperinteessä ei ole säilynyt muistumia omituisen nimen taustasta, syntytarinaa, joka yhdistäisi sen johonkin lukusanan ilmoittamaan kokonaisuuteen. Jos nimi olisi vielä tällä vuosituohannella ollut järjestömalliin viittaava, olisi odotettavaa, että perinne olisi kantanut näin yksinkertaisen selityksen kirjoitetun historian alkuaikoihin. Muistitiedon häviämistä ei voi pitää mitenkään odotuksenmukaisena.

Edellä esitetyn kaltaisten seikkojen perusteella pidän erittäin epätodennäköisenä, että *Satakunnan* nimi voisi olla käännöslainalähtöä tai sadan yksikön kokonaisuuden pohjalta syntynyt. Siinä, että alun alkaenkin hyvin varovaisesti esitetty olettaus on saanut melkein pä totuuden aseman historia-tieteiden piirissä, on kenties näkyvissä se tiedesosiologinen ilmiö, että teorian toistaminen usein, vaikkapa epävarmanakin, vahvistaa käsitystä sen paikkansa pitävyydestä.

Esitän seuraavassa *Satakunta*-nimelle uudenlaisen etymologian, joka lähtee siitä, että paikannimen *sata* on muuta kuin lukusana '100'.

2. *Satakunnan sata* – germaaninen lainasubstantiivi

Esittäessään omaa *Satakunta*-teoriaansa Paavo Ravila toteaa aiheellisesti, että selittämättömien paikannimien taustaa etsittäessä on syytä mennä nykykielen leksikon ulkopuolelle. Paikannimitutkimuksessa joudutaan usein ope-roimaan kielestä kuolleiden sanojen olettamuksin, ja tässäkin näyttäisi ole-
van kysymys nimestä, jonka määriteosan appellatiivi on hävinnyt kielestä.

Esitän *Satakunta*-nimen selitykseksi olettamuksen, jonka mukaan siinä esiintyvä *sata* on kielestä appellatiivikäytöstä väistynyt lainasana, joka elää vielä johdoksessa *satama* ja *Satakunnan* lisäksi joissakin muissakin paikan-
nimissä.

Oletan *sata*-appellatiivia varhaiskantasuomen ajan lainasubstantiiviksi, jol-
le voidaan esittää vastineita germaaniselta taholta. Samaan lainayhteyteen
asetan myös monissa paikannimissä esiintyvän substantiivin *sato*.

Yhdistän paikannimissä esiintyvän *sata*-sanana ja sen lähisanat indoeu-
rooppalaiseen 'seisomista' merkitsevään **st(h)ā*-vartaloon. Sekä germaanisel-
la että balttilaisella taholla tavataan sen johdoksia, joihin *sata* ja *sato* voivat
liittyä sekä äänteellisesti että semanttisesti. Oletamus edellyttää hyvin var-
haista lainautumisajankohtaa.

Sata-, *sato*- ja *satama*-aineksiset paikannimet liittyvät ja kietoutuvat toi-
siinsa monesti vaikeasti selviteltävällä tavalla. Aloitan tarkastelun nimestä
Satakunta, minkä jälkeen yritän luoda yleiskuvaa *sato*-aineksen sisältävistä
nimistä, joihin osa muista *sata*-nimistä näyttää liittyvän. Lopuksi käsittelen
appellatiivia *satama* ja sen esiintymistä paikannimissä.

Satakunta-nimen yhteydessä on syytä kiinnittää huomiota seuraavanlaisiin
germaanisesta tahon sanoihin:

August Fick esittelee indoeurooppalaisten kielten vertailevassa sanakirjas-
saan *sta*-verbin yhteydessä johdokset *stapa(n)* ja *stapvô*: »*stapa(n)* m. (n.),
stapvô f. Gestade, Anfurt. g. staps m. (? oder stap n.?) Gestade, Ufer; norw.
mundartl. stad n. Flussufer; as. stath m. Ufer, Gestade, afries. sted, ags.
stæp m. n. Ufer; ahd. stad, mhd. stat(-d-) m.n., ahd. stado, mhd. stade m.
Landungsort, Ufer, Gestade. Hierzu an. stōð f. (= *stapvô) Landungsort,
Stellung; vgl. an. stōva zum Stehen bringen (= *stapvôn: lat. statuere). Vgl.
lat. statio Stehen, Stellung, Ankerplatz.» (Fick 1909: 477–478.)

Friedrich Klugen saksan etymologinen sanakirja esittelee tähän kuuluvat
'rantaa' merkitsevät sanat *Staden* ja *Gestade*. Edellinen on ollut aikaisemmin
yhteisyläsaksalainen, ja se esiintyy paikannimissä pohjoiseen Hesseniin
saakka. Lutherin saksan *Ufer* on vähitellen syrjäyttänyt sen. *Gestade* puoles-
taan on siirtynyt ylätyyliin ja harvinaistunut. Kluge arvelee, että *sta*-varta-
loinen sana on alun perin merkinnyt 'mannerta' ('Festland') veden vasta-

kohtana. (Kluge 1975, s.v. *Gestade*.) P. Lehmannin gootin etymologinen sanakirja tuo 'rantaa' merkitsevien sanojen yhteyteen vielä krimingootista sanan *statz*, jonka merkitykseksi ilmoitetaan »'terra' land». (Lehmann 1986: 323–324.)

Skandinaavisten kielten osalta edelliseen voidaan lisätä vielä, että myös keskiajan ruotsissa sana *stadh* esiintyy merkityksessä 'sjö- el. å-kant' (Söderwall 1891–1900, s.v. *stadh*). Nykyruotsissakin sanalla *stad* on myös merkitys 'kudoksen tai ompeleen reuna' (Östergren 1953, s.v. *stad*). Norjan etymologisen sanakirjan mukaan lisäksi myös Jyllannin murteessa tunnetaan sana *stade* 'veneiden maihintulopaikan' merkityksessä. Tämä sanakirja arvelee lisäksi englannin murteiden samanmerkityksisiä sanoja *stade*, *staithe* pohjoismaisista kielistä lainatuiksi. (Torp 1919, s.v. *stad*.)

Asetan maakunnannimen *Satakunta* näiden sanojen yhteyteen.

Äänteelliseltä kannalta **stapa-*, **stapi-*johdosten ja *sata*-sanan yhdistäminen toisiinsa on tunnettujen germaanisten lainojen substituutiomekanismien kannalta mahdollista: sananalkuista */st-/*-jonoa vastaa */s-/* ja sanansisäistä spiranttia */t/*. Tämä edellyttää hyvin varhaista lainautumisajankohtaa: *sata* on odotuksenmukainen asu, jos kyseessä on vanhimpiin germaaniin lainoihin kuuluva varhaiskantasuomalaiseen kielimuotoon tullut sana. (Substituutioista yleisesti ks. Hofstra 1985: 68–69, 90–92, 160, 163–165, 212–222.) Varhaiskantasuomessa on kielen äännejärjestelmässä ollut vielä oppositio */s/* – */s'/*, joten lukusanan *sata* kanssa ei lainautumistilanteessa ole syntynyt homonymiaa; lukusanassa on ollut palataalinen */s'/*. Homonymistuminen on tapahtunut vasta myöhemmin sibilanttijärjestelmän muuttuessa kantasuomen aikana.

Stapa-partisiipin merkitys on monissa kantagermaanin jatkajakielissä 'ranta' tai 'maihinnousupaikka'. Gootin todiste palauttaa merkityksen jo puolentoista vuosituhannen taa. On mahdollista olettaa, että sana on ollut käytössä tämänmerkityksisenä jo sinä aikana, johon oletettu lainautuminen sijoittuu. *Satakunta* olisi tämän oletuksen mukaan 'rantakunta'; nykyinen Merikarvian *Rantakunta* olisi siis sen täysi vastine (ks. edeltä s. 14). – Nimen nominatiivialku on odotuksenmukainen, kun kyseessä on substantiivi.

Nimenantoperusteeltaan *Satakunta* olisi »rantakuntana», »ranta-asutuksena» sisämaan asutuksen, »maakunnan» vastakohta. Nimeämisperuste on yleinen; paraleelleja on runsaasti. Läheinen rinnakkaistapaus on Suomenlahden eteläpuolella, jossa virolaisten itsestään käyttämä nimi on »maarahvas», kun taas liiviläiset käyttävät itsestään nimitystä »rantalaiset».

Rannikon ja sisämaan kulttuurien vastakohtaisuutta on jo vanhastaan oletettukin 'maata' tarkoittavan *Hämeen* nimen selitykseksi. (*Hämeen* etymo-

logian on esittänyt ensimmäisenä E. A. Tunkelo. Ks. Tunkelo 1899: 97–107.) Mm. Unto Salo on arvellut, että Hämeellä on todennäköisesti ymmärretty laajaa sisämaan asutusta erotukseksi rannikon asutuksesta. (Salo 1967: 92–94.)

Unto Salo arvelee arkeologisten perspektiivien perusteella, että *Häme*-nimi olisi peräisin vasarakirveskulttuurin ajalta, runsaan 4000 vuoden takaa. (Salo 1984: 182; ks. myös Kiviniemi 1984: 182.) Yllä esittämäni olettaus mahdollistaisi myös *Satakunta*-nimen ulottumisen varsin kauas. Jorma Koivulehto on arvioinut germaanisten kielikontaktien alkaneen viimeistään jonkin verran ennen vuotta 1000 eKr (Koivulehto 1984: 202). Arkeologisten löytöjen perusteella oletetaan skandinaavisen siirtolaisuuden Suomeen alkaneen varhaisella pronssikaudella. Tässä esitetyn *Satakunta*-nimen etymologian kannalta on huomionarvoista se, että tämä varhaisin maahanmuutto näyttää suuntautuneen juuri Kokemäenjoen suuhun ja sen lähialueille (Salo 1984: 184–185.) Etymologiani sijoittaa appellatiivin lainautumisen varhaisimpiin kosketuksiin, varhaiskansasuomeen, siis kolmen vuosituhannen taa. Olisi houkuttelevaa ajatella, että nimi olisi jo tuolloin syntynyt ja kuvastaisi rannikon germaanisten maahanmuuttajien ja sisämaan pronssikauden kulttuurien vastakohtaisuutta. Näin ei välttämättä kuitenkaan tarvitse olla laita. Appellatiivi *sata* 'ranta, maihinnousupaikka' on saattanut elää kielessä lukuksanaan homonyymistumisesta huolimatta kauankin, ja nimi on voinut kehittyä paljon myöhemminkin.

Satakunnan nimen oletaminen vanhaksi näyttäisi sopivan huonosti yhteen sen tosiasian kanssa, että *satakuntalaiset* eivät näy vanhimmissa Suomea koskevissa tiedoissa heimona *hämäläisten* ja *suomalaisten* rinnalla. *Satakunta*-nimi on myös vanhimmissa kartoissa harvinainen. Vielä 1600-luvullakin kirjoitetuista maantieteen oppikirjoista ja kartoista saattaa Satakunta puuttua, vaikka se esiintyy virallisena nimenä jo 1300-luvulla (Vilkuna 1957: 18–20). Jouko Vahtola on lisäksi kiinnittänyt huomiota siihen, että myöskään vanhoissa kalevalamittaisissa runoissa ei tavata aluekäsitetä Satakunta. Hän pitää tätä lisäosoituksena siitä, että *Satakunta* ei ole vanha kansanomaisen maakunnan nimi (Vahtola 1987b: 44–45). Käännöslainateoria, joka sijoittaa *Satakunnan* nimen synnyn keskiaikaan, näyttäisi antavan luontevan selityksen tälle huomionarvoiselle seikalle. Selitys voinee kuitenkin olla aivan toisenkin kaltainen.

Käännöslainaolettamuksen yhteydessä ei ole kiinnitetty suurtakaan huomiota siihen, minkä nimen *Satakunta* olisi syrjäyttänyt. On viitattu siihen, että yläsatakuntalaisten tiedetään vielä keskiajalla pitäneen itseään hämäläisinä. (Niitemaa 1955: 206–207.) Vaikka tilanne keskiajan lopulla onkin varmasti ollut tämä, ei ole kovinkaan luultavaa, että Satakunnan hyvin

vanhalla, vauraalla ja Hämeestä selvästi erottuvalla keskeisellä asutusalueella ja sen asukkailla ei olisi koskaan ollut mitään suomalaisista tai hämäläisistä erottavaa omaa identiteettiä.

Se, että satakuntalaiset ovat saattaneet lukea itsensä hämäläisiin, voi selittyä murteen yhtäläisyydestä, mikä puolestaan voi olla suhteellisen myöhäisenkin tasoittumisen ja Satakunnan hämäläistymisen tulosta. Alamaan ja sisämaan välillä on aiemmin varmasti ollut ehkä suuriakin kielellisiä ja kulttuurisia eroja. Hämäläismurteet ovat olleet tunnetusti ekspansiivisia ja tunkeutuneet kiilana Turunkin seudulle – Satakunnassa on hyvin voinut tapahtua samaa.

Kentiespä ei ole sattumaa se, että samoihin aikoihin kun *Satakunta* nousee maakunnan nimeksi, Suomessa hämärtyy vanha heimonnimi *kainulaiset*. Asuiko *kainulaisten*, *kveenien* mahtava muinaisheimo Satakunnassa? He näkyvät kansanrunoudessa ja vanhimmista lähteissä selvästi *hämäläisten* ja *suomalaisten* rinnalla. (Muinaisrunojen Kainuusta ks. Vilkuna 1957: 82–89.) Oliko *kainulaisten maa*, *Kainuu*, *Kvenland* Satakunnassa?

Kainuun paikantamisen ongelma on askarruttanut hyvin monia tutkijoita, ja alkuperäistä *Kainuuta* on yritetty sijoittaa hyvinkin eri tahoille. Jo itse paikantamisen vaikeus viittaa siihen, että nimi olisi alkuaan nimenomaan johonkin väestöryhmään yhdistyvä, toisin sanoen että *kainu* (tms.) ja *kveeni* olisivat primaarisempia kuin *Kainuu* ja *Kvenland*.

Esitän olettamuksen, että *kainuja*, *kveenejä* olisi asunut Satakunnan seuduilla ja että näistä alueista olisi ollut käytössä asukkaiden pohjalta muodostettuja nimiä: *Kainuu*, *Kvenland*. Tämä näyttäisi sopivan yhteen monienkin tosiasioiden kanssa. Selvä tieto siitä, että Satakunnassa on asunut kainulaisia, on vuonna 1473 annetun rajatuomion maininta, jonka mukaan noormarkkulaisista käytetään nimitystä »Kainoboor», kainulaiset (Vilkuna 1957: 76).

Ajatus Kainuun ja Satakunnan yhteydestä ei ole uusi, ei myöskään nimen liittäminen johonkin väestöryhmään. Satakunnan ja Vakka-Suomen suuntaan Kainuun ovat sijoittaneet jo mm. Väinö Voionmaa ja Kustaa Vilkuna; viime aikoina tätä mahdollisuutta on kannattanut Matti Klinge. (Tutkimushistoriasta ks. Julku 1986: 11–50; ks. myös Klinge 1983: 7–48.) Esitän monilukuisten kveeniteorioiden jatkoksi seuraavanlaisen ajatusrakennelman:

Kainu, *kveeni*, on voinut olla primaaristi asukkaisiin viittaava nimitys niin kuin vaikkapa *ryssä*, *hurri* tai *lappalainen*. (Vrt. Vilkuna 1957: 79.) *Kainut*, *kveenit* ovat asuneet jossakin rannikkoalueilla, suurimpana ryhmänä ehkä *Satakunnan* seuduilla mutta kenties myös muualla. Myöhemmin kainulaiset ovat olleet lapinkävijöitä ja pohjoisten jokilaaksojen asuttajia, ja missä tahansa heitä on liikkunutkin, heidät on identifioitu *kainulaisiksi*, *kveeneiksi*.

Asutuksen ekspansio on levittänyt *kainuu*-pohjaisia nimiä kauas pohjoiseen. Pohjanmaan jokilaaksoissa *kainulaisesta* on tullut alajuoksujen asukkaita savolaisista erottava vastakohtanimitys, kauempana karjalaisista ja lappalaisista erottava nimitys. Heimonnimen pohjalta on kehittynyt rönsyistä kasvaneita uusia nimiä laajalle ja hajanaiselle alueelle, vanhalta emäalueeltaan se sen sijaan väistyi. Pohjoisten alueiden yhteydet nimenomaan Satakuntaan ja Vakka-Suomeen on todettu useissa yhteyksissä (rautakautisista suhteista ks. esim. Huurre 1987: 73, 75).

Satakunnan nimen yhteyteen kainulaiset voivat liittyä seuraavalla tavalla:

On mahdollista ajatella, että eritoten silloin kun *kainulaisia* on alkanut asua runsaammin alkuperäisten asuinalueittensa ulkopuolella, on alkanut hämärtyä käsitys siitä, mitä *kainulaisten maalla*, *Kainuulla*, *Kvenlandilla* täsmälleen on tarkoitettu. Nimi ei ole ollut niin yksiselitteinen ja selkeä, että sitä olisi voitu käyttää virallisissa yhteyksissä. Kenties nimi ei ole koskaan ollutkaan aivan selkeä alueennimi vaan epämääräisempi niihin paikkoihin viittaava nimi, joilla on asunut kainulaisia. Kun tarvittiin hallinnollisen yksikön nimi, siksi ei voitu ottaa asukkaisiin viittaavaa nimeä, koska se oli epätasällinen. Jos *Satakunta* on ollut rannikkoseutuja sisämaan Hämeestä erottava vastakohtanimi, sen alueella on voinut asua useampiakin »heimoja», runsaasti kainulaisia, mutta myös hämäläisiä ja suomalaisia. Kun asukkaisiin viittaamaton *Satakunta* vakiintui viralliseen käyttöön, se alkoi luoda *satakuntalaisten*, kaikkien Satakunnan asukkaiden yhteistä heimoidentiteettiä.

Se, että *Satakunnalla* ei ole lainkaan ruotsinkielistä vastinetta saisi tämän olettamuksen kautta luontevan selityksen. Skandinaviassa kveenien asuma- maasta vanhastaan käytetty nimi *Kvenland* oli myös käynyt keskiajalla epämääräiseksi. Ruotsiin otettiin käyttöön niin ikään *Satakunta*.

Miksi *kainulaiset* olisivat sitten hävinneet itse Satakunnasta? Esitän jatkohypoteesin: kainulaisilla on voitu alun alkaen tarkoittaa nimenomaan vieraskielisiä rantamaiden asukkaita, toiskielisiä skandinaaveja, joita jo pronskikaudelta lähtien oli siirtynyt näille seutuville, monina aaltoina. Kun he ajan mittaan suomalaistuivat ja sekaantuivat muuhun väestöön, heimon identiteetti hämärtyi.

Kiinnittäisin tässä huomiota erääseen todisteeseen, jota Kustaa Vilkuna siteeraa Kainuu-tutkimuksessaan. Jaakko Fellman kirjoittaa vuonna 1848: »Tässä maassa kutsuu yhteinen kansa kaikkea maakuntaa, joka on itään tai etelään päin tästä pitäjästä ja Kuortaneelta Savoksi, samaten kuin Kyrön ja Lapuan jokien varrella asuvia Maakunnaksi ja ruohtalaisia pitäjiä Kainuunmaaksi ja kansaa kainulaisiksi.» (Vilkuna 1957: 18.) Antaisin lausunolle suuren painoarvon.

Alkuperään ja toiskielisyyteen viittaava heimonnimi on saattanut säilyä vielä kauan kielenvaihdon jälkeenkin. Ei liene mitään syytä suhtautua vähätellen siihen kansanperinteen yleiseen käsitykseen, että kainulaiset ovat pitkiä ja laihoja, »kaitanaamoja», rotuominaisuuksiltaan germaanisia. (Ks. Vilkuna 1959: 14–16.) Perinteen antropologinen huomio kannattaa noteerata lisätodisteena heimon alkuperästä.

Kahden kielen rinnakkain tai limittäin elämisen tilanteissa ovat kieliryhmään perustuvat nimitykset käytännössä välttämättömiä. Kun rannikkoalueelle on todettu tulleen eri aikoina asutusta lännestä, voitaneen pitää varmana, että Satakunnassa on ollut kaksikielisyyttä ja myös kieliryhmiin viittaavia nimityksiä.

Suomalaistuneita kainulaisia on siirtynyt myös Vienan Karjalaan. Kannattaa kenties tässä yhteydessä palauttaa mieleen, että yksi tunnetuimmista kalevalaisen runouden laulajasuvuista on *Kainulaisten* suku. Kalevalaisen runouden yhteydet Länsi-Suomeen ovat yleisesti tunnettuja. Kainulaisetko sulattivat muinaissuomalaiseen runouteen viikinkiepiikan ja säilyttivät sen kaukaisimmilla vaelluspaikoillaan? Runoissa *kainulainen* vaihtui *karjalaiseksi*. (Muinaisrunojen Kainuusta ks. Vahtola 1987b: 44–45; Vilkuna 1959: 82–89.)

Itse *Kainuu*-nimen etymologian ongelma on vielä lopullista ratkaisuaan vailla ja jääneekin ratkeamattomaksi, samaan tapaan kuin *Suomi*-nimen ongelma. Pidän hyvin mahdollisena, että myös *suomi*, *ruotsi*, *finne* ja *tavast* voivat olla samaan tapaan ryhmän jäsenyyteen viittaavia nimityksiä kuin *kainuukin*. Näissä tapauksissa väestöryhmän pohjalta syntyneet nimet ovat päässeet kehittymään selviksi alueennimiksi, kun taas liikkuvaisempaan ryhmään yhdistyneet *Kainuu* ja *Kvenland* ovat kokeneet toisenlaiset vaiheet.¹

Vaikka tämänkaltaiset ajatukset *Satakunnan* ja *Kainuun* suhteista osoittautuisivatkin harhaan osuneiksi, ne osoittavat sen, että alueennimi *Satakunta* voi olla hyvinkin vanha siitä huolimatta, että *satakuntalaiset* eivät muodosta vanhaa heimoa. Se on olettamukseni mukaan geografinen vastakohtanimi, johon ei ole yhdistynyt yksiselitteistä heimojen vastakohtaisuutta. Siihen voisi jopa sisältyä vihje rannikkoseutujen vanhasta moniheimoisuudesta.

¹ *Kainuu*-nimeen liittyvistä ongelmista on kirjoitettu paljon. Viimeisin laaja yleisesitys on Kyösti Julkun vuonna 1986 ilmestynyt monografia *Kvenland – Kainuunmaa*, joka sisältää yksityiskohtaisen tähänastisen tutkimuksen esittelyn ja bibliografian. Olettamuksia on monia; Julkun oma teoria on, että kainulaisten muinaisen mahtiheimon ydinalue olisi sijoittunut Pohjanlahden perukkaan. Hän on myöhemmin osoittanut, että *Kvenland* 1700-luvulla oli yhtä kuin Tornion pitäjä ja Tornion kaupunki. (Julku 1986, 1987.) Niin on hyvin saattanut silloin ollakin.

Kuten edellä olen todennut, *Satakunta* ei ole Suomessa ainut *sata*-yhdysoosan sisältävä nimi. Myös Virossa esiintyvät ainakin nimet *Sada* ja *Sadala*. (Pall 1969: 214–215.) On luonnollista yrittää yhdistää muutkin *Sata*-nimet saman laina-appellatiivin piiriin.

Kokonaisuuden selvittely osoittautuu kuitenkin vaikeaksi: nimissä on selvästikin monta eri lähtöä olevia. Joihinkin sisältyy selvästi lukusana *sata*, jotkut taas tuntuvat kuuluvan ’rannikko’-*sadan* piiriin. Osa nimistä puolestaan näyttää rinnastuvan *sato*-alkuisiin niittyjen ja viljelysmaiden nimiin. Joukossa on myös runsaasti erilaisia kansanetymologisia muunnoksia, joiden taakse on vaikea päästä.

Sato- ja *sata*-nimet näyttävät menevän jossakin määrin päällekkäin ja liittämättä. *Sata*-nimien kokonaiskuvan hahmottelemisen kannalta on aiheellista tarkastella ennen *sata*-nimiin siirtymistä Suomen lukuisia *sato*-komponentin sisältäviä paikannimiä.

II. *Sato*-paikannimet

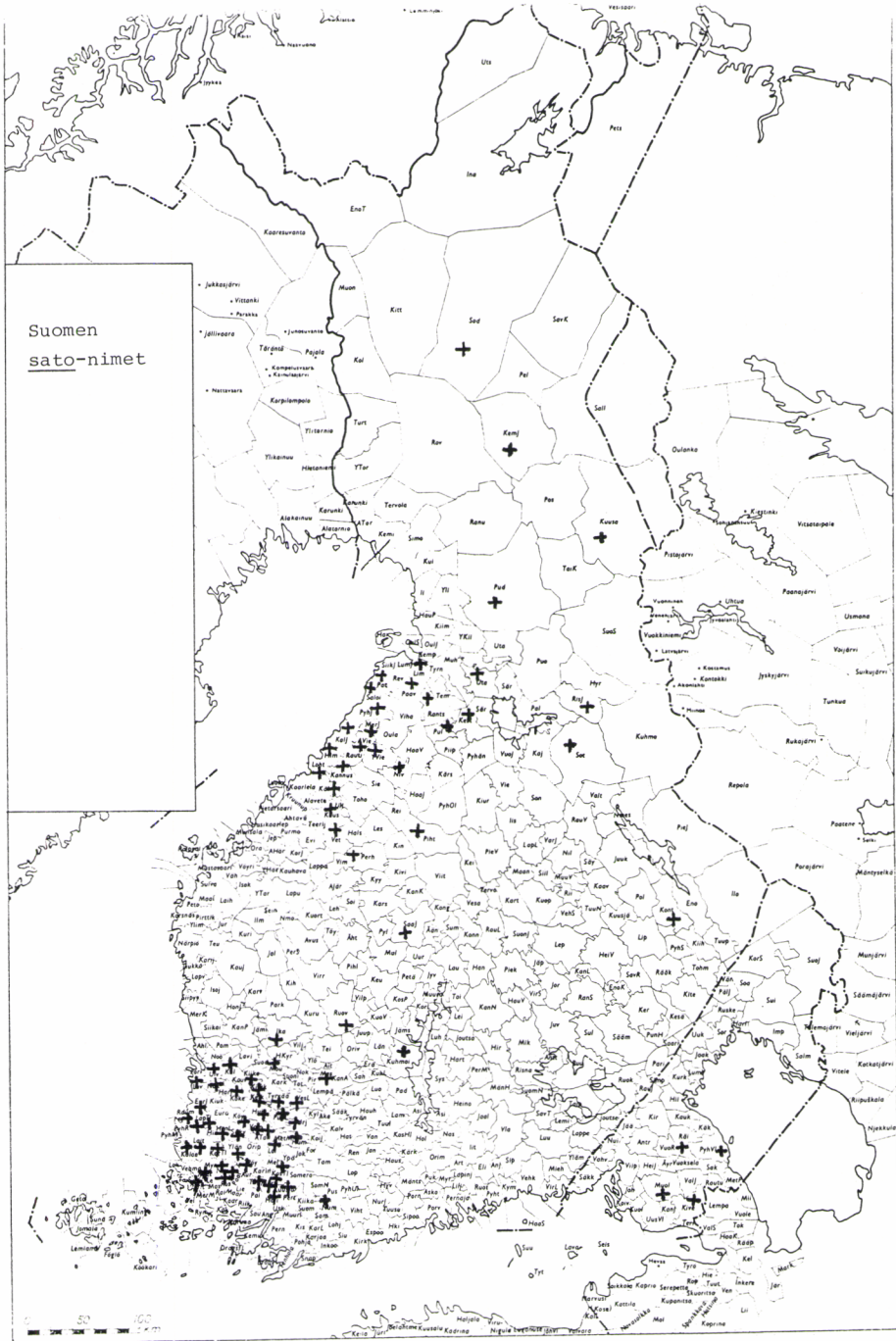
Paikannimiä, joihin sisältyy komponentti *sato*, tavataan Satakunnassa, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla ja Kannaksella. Lisäksi on joukko hajanimiä. (Ks. karttaa 1.)

Sato esiintyy paikannimissä yksinään (*Sato*), yhdyssimen nominatiivi- tai genetiiviasuisena alkukomponenttina (*Satoniitty*, *Sadonniitty*) tai yhdyssimen jälkikomponenttina (*Niemensato*), joskus myös monikollisena (*Riihensadot*, *Satoinniitty*). Suurin osa nimistä on niittyjen ja viljelysmaiden nimiä ja niiden yhteyteen kuuluvia nimiä, osa liittyy suohon tai vetiseen paikkaan; muutamat nimet ovat muita luonnonnimiä (*Satokangas*, *Satokoski*, *Satosaa-ri* ym.).

Paikannimet, joiden määriteosana on *sato* ja perusosana niittyä tai viljelysmaata merkitsevä appellatiivi, ovat verrattain yleisiä edellä mainituilla alueilla. Suomen nimiarkiston kokoelmissa on seuraavat nominatiivialkuiset nimet: *Satoalho* (Pyhäranta), *Satohaka* (mm. Ulvila, Ylivieska, Nakkila), *Satoketo* (Rauma), *Satolakea* (Eurajoki), *Satoma* (Alavieska, Ikaalinen, Saarijärvi, Rantsila, Vampula), *Satoniitty* (mm. Säskylä, Rauma, Pöytyä, Kokemäki), *Satoperko* (mm. Luvia, Köyliö, Kullaa), *Satopää* (Saarijärvi, Koski Tl., Vampula), *Satotahtomaa* (Honkilahti), *Satovainio* (Kodisjoki, Nakkila), *Satopelto* (Räisälä, Kälviä). Yleisin yhdyssnimi on *Satoniitty*.

Melkoisen runsaasti on nimiä, joissa perusosana on jonkinlaista suota merkitsevä sana. Usein on ilmeisesti kyseessä kuivatettu niitty tai viljelysmaa, jolloin nimet liittyvät edellä puheena olleisiin viljelysnimiin. *Satosuo*-nimiä on tallennettu tavalliselta *sato*-nimien alueelta: Mietoisista, Laitilasta,

Satakunnan synty ja Kainuun kato

Turun läänin Karjalasta, Huittisista ja Keikyältä. Lisäksi *Satosuo*-nimi tavataan Saarijärvellä ja Kannaksen Kivennavalla. Keski-Pohjanmaan nimistössä ei esiinny *Satosuo*-nimiä, mutta siellä tavataan seuraavat suohon viittaavat nimet: *Satokorpi* (Kannus), *Satokuru* (Ylivieska), *Satoneva* (Kalajoki), *Satoräme* (Kannus, Kalajoki, Liminka). Viipurin läänin Pyhäjärveltä on tallennettu nimi *Satorotkoij*.

Edellä mainittujen lisäksi on joukko nimiä, jotka eivät ole niittyihin tai viljelysmaihin liittyviä: *Satojoki* (Kivennapa), *Satojärvi* (Sodankylä), *Satokangas* (Alavieska, Kalajoki, Kestilä, Kannus, Kaustinen, Nivala, Rantsila, Paavola, Utajärvi, Mänttä), *Satokoski* (Kiikala, Alavieska, Kälviä), *Satolampi* (Pudasjärvi, Kuusamo), *Satomäki* (tilannimi, Tarvasjoki, Askainen), *Satoniemi* (Nummi), *Satoniva* (»pelto joen varressa, jossa on melkoisen virtaava paikka; joen molemmilla puolilla olevista pelloista ja ent. niityistä käytetään nimitystä *Satoniva*», Pulkkila), *Sato-oja* (*Satoja*, Kiikala, Sodankylä, Kuhmoinen), *Satoranta* (pelto, Eurajoki), *Satosaaari* (metsäkangas, Veteli; kaksi saareketta nevasa, Kemijärvi), *Satotörmä* (Perho), *Satovaara* (Sodankylä).

Heikki Ojansuu mainitsee Satakunnan nimeä koskevassa tutkimuksessaan seuraavat nimet: *Satopää* (kylä Marttilassa), *Satosalmi* (mainitaan v. 1535 Viipurin ja Savonlinnan läänien rajalta), *Satokangas* (kangas ja talo, Paavola), *Satokivi* (maininta vuodelta 1669, Messukylä). (Ojansuu 1920: 204.)

Genetiiviasuinen määriteosa *Sadon-* esiintyy seuraavissa nimissä: *Sadonala* (niitty, Pyhäjoki), *Sadonalhonsuo* (Vahto), *Sadonkangas* (*Sajonkangas*, Lohtaja), *Sadonketo* (Rauman mlk.), *Sadonkulma* (pelto, Humppila), *Sadonluolikot* (kangas, Kannus), *Sadonmaa* (Köyliö, Urjala), *Sadonmäki* (Humppila, Loimaa, Tarvasjoki), *Sadonniitty* (Marttila, Lavia, Vampula, Saloinen), *Sadonnummi* (Köyliö), *Sadonpelto* (Nousiainen, Tarvasjoki, Eurajoki, Humppila), *Sadonperä* (niitty, Rauman mlk.; pelto, Ylivieska; pelto, Pöytyä), *Sadonpoika* (pelto, Eurajoki), *Sadonpää* (pelto, Eurajoki), *Sadonsuo* (Vesilahti), *Sadontie* (Köyliö), *Sadonveräjä* (Kälviä). Nimiarkiston kokoelmissa on lisäksi seuraavat nimet, jotka on hakusanoitettu *Saron-* tai *Saro-*alkuisiksi mutta joissa ilmeisesti kuitenkin on kyseessä *Sadon*-alkuinen nimi: *Saronhaka* (peltoalue, Säskylä), *Saromäki* (Marttila), *Saronniemi*, *Saronperä* (Uusikaupunki), *Saronkallio* (Yläne), *Saronniittu* (Laitila). Erityisen huomion ansaitsee Pudasjärveltä muistiin merkitty nimi *Saronranta* (lammen ranta; lammen päässä on laaja niitty, isoja sarkoja), joka ei ole länsimurteiden *r*-alueelta. (Nimestä myöhemmin s. 32.)

Heikki Ojansuu mainitsee lisäksi nimen *Sadonoja* (oja ja torppa, Tyrvää). (Ojansuu 1920: 204.)

Huomionarvoista on, että *sato* esiintyy myös paikannimien perusosana ja

yhdistämättömänä nimenä.

Ritva-Liisa Pitkänen on tallentanut Laitilasta nimet *Korvensato* (pelto), *Iivessadonnotko* (suo) ja *Äijänsato* (peltoalue) ja Turun läänin Lapista nimen *Halavasato* (vainio). (Pitkänen 1987: 96.) Hänen omista keräelmistään olen saanut lisäksi seuraavat lisätiedot: *Järvensato* (pelto) Eurajoki; *Solmusato*, *Äijänsato* (peltoja) Pöytyä; *Mäensato* (suo), *Taksato* (pelto) KarjalaTI; *Isosadonmaa* (pelto), *Kaltissato* (pelto), *Riihensadonniitty* (niitty), *Suodensato* (niitty), *Virvisadonsuo* (suo) Laitila. Häneltä olen saanut myös tiedon Halikon talonnimestä *Kivisato* sekä talonnimestä *Joksa*, josta on 1600- ja 1700-luvulta asiakirjatietoja asuista *Joxato* (1693) ja *Jokisato* (1732).

Nakkilasta on tallennettu pellon nimi *Käkisato* (Hilkka Nikander 1968). Myös Heikki Ojansuu mainitsee kaksi nimeä, joissa on perusosa *sato*: *Hankkaassato* (niitty Eurassa) ja *Jokisato* (*Joksa*, vanhoissa lähteissä *Jokisatho*, kylä Halikossa; vrt. ed.). (Ojansuu 1920: 204.)

Huomionarvoisia ovat myös Pitkäsen Laitilasta muistiinmerkitsemä pellon nimi *Riihensadot* ja nimen *Vereisarat* rinnakkaisasu *veresaro*, joissa on monikollinen perusosa *-sadot*. Monikollisena *sato* esiintyy myös paikan nimen määräiteosana Pihtiputaan nimessä *Satoinniityt* (*Sattoenniityt*).

Yhdistämättömänä nimenä *Sato* esiintyy niityn tai viljelysmaan nimenä sekä Satakunnan alueella (Alastaro, Kiikka, KarjalaTI, Köyliö, Kuusjoki, Kullaa, Urjala, Luvia, Rauma, Köyliö, Tyrvää) että Pohjanmaalla (Kälviä, Kannus, Himanka, Saloinen, Pyhäjoki, Pattijoki, Ylivieska). Pikkutilan tai asumuksen nimenä se tunnetaan Keikyällä, Vahdossa, Tyrvällä ja Vampulassa. Paavolassa on *Sato*, joka tarkoittaa »metsäsaareketta Luohuanjoen mutkassa» (Leena Jurvelius).

Yleisellä *-la*-johtimella muodostettu asutuspaikan nimi *Satola* on kirjattu seuraavilta paikkakunnilta: Vampula, Huittinen, Marttila, Urjala, Säkylä, Köyliö, Eurajoki, Keikyä, Askainen, Kodisjoki, Nakkila; Ylivieska, Paavola, Sotkamo. Tavallisen *sato*-nimien levikkialueen ulkopuolella *Satola*-nimi esiintyy lisäksi Saarijärvellä (»tila, joka on aikoinaan Tarvaalan koulutilan niittyvahdin paikka, sijaitsee Satosuon laidassa», Aila Rönnberg 1977) ja Pohjois-Karjalan Kontiolahdella. Merkille pantavaa on, että *Satola*-nimiset tilat mainitaan usein entisiksi torpiksi tai lohkotiloiksi. Asumukset ovat oletettavastikin saaneet nimen niityn tai viljelysmaan mukaan.

Sato-sanalla on suomen murteissa perusmerkityksenä 'viljelyskasvien tuotto'. Länsi-Suomessa, mm. *Sato*-nimien alueella Satakunnassa, tunnetaan myös merkitys 'pystyvyys, kyky työntekoon ja liikkumiseen'. Yhdyssanoissa *siipi-* ja *sulkasato* sanalla on merkitys 'irtaantumistila'. *Sato* voi merkitä myös 'sadetta'. Sana esiintyy myös karjalassa ('sulkasato; lentokyvytön lintu'), virossa ('sade, sataminen; putoaminen, kariseminen'), vatjassa ('rankka-

sade’) ja liivissä (‘sade’). (SKES s.v. *sato*.)

Paikannimien merkitys on hämärtynyt. Nimien tallentajille niitä on yritetty selittää *sadon* nykymerkityksistä käsin. Ritva-Liisa Pitkänen on tutkimuksessaan Laitilan Untamalan viljelysnimistöä kiinnittänyt huomiota siihen, että *sato*-perusosalla tuntuu olevan selvästi topografinen, jonkinlaisen viljelysmaan merkitys. (Pitkänen 1987: 96.)

Vihjeen siitä, mistä suunnasta paikannimissä esiintyvän *sadon* selitys voisi löytyä, antaa käsittääkseni hämäläismurteista tallennettu yhdysappellatiivi *satoaita*. Se on merkitty muistiin Metsämaalta, Loimaalta, Karkusta ja Jokioisista. Hannes Anttilan mukaan sanan merkitys Metsämaalla on ‘aita, joka tehdään siten, että karsimattomia puita, kaskia, lyödään päälletysten; koossa sitä pitävät ristiin, siansorkalle (X) asetetut seipäät. Käyt. yleensä vain metsissä’ (1924). Muut tiedot ovat samankaltaisia.

Oletan, että tässä on säilynyt paikannimissä esiintyvän *sato*-ainesosan hyvin alkukantainen merkitys ‘pystyyn isketty tukipuu’. Itse sanaa pidän varhaiskantasuomen ajan lainasanana, joka on voinut tulla kieleen joko balttilaiselta tai germaaniselta taholta. Sille löytyy lainalähde, joka liittyy samaan ‘seisomista’ merkitsevään indoeurooppalaiseen **st(h)ā*-vartaloon kuin *Satakunta*-nimen *sata*.

Balttilaisella taholla *sato* voidaan äänteellisesti rinnastaa lätin sanaan *stats* ja liettuan sanoihin *statà* ja *statas*. Äännesubstituutioiden kannalta huomattakoon, että kantabaltin sananalkuista /*st*/-jonoa vastaa odotuksenmukaisesti /*s*/ (substituutiosta ks. Nuutinen 1987: 52–54) ja sanansisäistä *t*:tä vastaa yksinäis-*t*, mitä on pidetty tyypillisenä balttilaislainojen vanhemmalle kerrostumalle (Steinitz 1964: 337–338). Vartalon loppuvokaalikaan ei estäisi balttilaiselle taholle yhdistämistä: lainoissa on usein *o*, ja niissä saattaa esiintyä myös rinnakkaisuutta *a–o*; esim. sm. *heimo* – karj. *heimakunda* (ks. Kalima 1936: 81–82).

Semanttiselta kannalta mielenkiintoisin balttilainen vertauskohta on lätin *stats*. Mühlenbachin mukaan sillä on seuraavia merkityksiä: 1. ein Pfahl, Pfosten, Pallissade (‘paalu, pylväs, paaluvarustus’), a. die aufrechtstehenden Zaunspricken, die Hölzer am Staketenzaun, Zaunhölzer mit spitzen Enden (‘pystyt aidanseipäät, pisteaidan puut, teräväkärkiset aidakset’), b. ein Zaun aus aufrecht stehenden hölzern Döbner (‘pystyistä puisista riu’uista tehty aita’); 2. Getreidehaufen (Gubben) in Reihen auf dem Felde, Korngubben, Kornhaufen, Garbenhaufen, Roggenhäufchen (‘viljakuhilasrivi pellolla, viljakuhilas, ruiskuhilas’); 3. steil (‘jyrkkä’). (Mühlenbach 1927–1929 s.v. *stats*).

Liettuan *statà*-sanalla on Niedermannin mukaan lätin merkityksen 2 kaltaisia merkityksiä: 1. aufgestellte Getreidepuppen, -mandeln (‘pystytetyt kuhi-

laat'), 2. eine Reihe (aufgestellter) Getreidepuppen bzw. -mandeln ('pystytetty kuhilasrivi'). (Niedemann et. al. 1963, s.v. *statà*.) *Stātas*-sanan merkitykset ovat osin samoja. Kurschat antaa sille seuraavat selitykset: 1. der Ständer ('teline'), 2. das Dörr- (Trocken)gatter auf dem Felde ('kuivaustelineet pellolla'), 3. die Reihe, aufgestellte Reihe ('rivi, pystytetty rivi'). (Kurschat 1968–1973, s.v. *statas*).

Sekä lätin että liettuan sanoissa näkyy vartalon 'seisomisen, pystyyn asettamisen' perusmerkitys selvänä. Lätissä sana liittyy aidanseipäisiin; suomen *satoaita* on melkein identtinen lätin sanojen kanssa. Tämä aita edustaa kaikkein alkukantaisinta tyyppiä. Liettuan 'kuivaustelineen, haasian' merkitys tulee lähelle 'aidanseipäisiin' liittyviä merkityksiä. Merkityksenkehitysparalleleja tarjoavat suomen sanat *saura* ja *suova*, joissa niissäkin on taustalla 'seisomista, pystyyn asettamista' merkitsevä vartalo. Esimerkiksi *saura*-sanana pohjana oleva germaaninen **staura*- esiintyy skandinaavisissa kielissä 'seipään', 'maahan lyödyn tukipuun' merkityksessä, ja tällaisena se on nimenomaan 'aidanseiväs ja haasian seiväs, pielipuu'. (Koivulehto 1979: 280; Nuutinen 1987: 57–59.)

Käsitykseni on, että Suomen viljelysmaiden ja niittyjen *sato*-nimissä on appellatiivi, jonka merkitys rinnastuu liettuan sanan merkityksiin 'pystyteline, kuivausteline, haasia': *Satoniiitty* on 'haasianiitty', *Korvensato* 'korvenhaasia'. Myös kummastusta herättävät monikolliset nimet *Riihensadot* ja *Veressarö* saivat selityksen 'pystyseiväs, teline'-merkityksen kautta. Telineiden nimitykset ovat usein monikollisia (esim. suomen *kangaspuut*).

Minulla ei ole ollut mahdollisuutta selvittää, onko Baltiassa paikannimiä, joissa *stats*, *statà* tai *statas* esiintyisivät viljelysmaiden nimissä. Pidän sitä kuitenkin erittäin luultavana. Samoille paikoille vuodesta toiseen pystytetyt kuivaustelineet ovat niittyjen ja viljelysmaiden nimissä hyvin luonnollinen nimenantoperuste. Tästä on esimerkkejä germaaniselta taholta, jonne Suomen *sato*-nimet äänteellisin perustein voivat liittyä aivan yhtä hyvin. Germaanislähtöisyys lienee todennäköisempääkin.

Jos oletetaan, että *sato* on germaanislähtöinen ja seisomista merkitsevän verbin partisiippijohdokseen palautuva, äännesubstituutiot ovat edellä *sata*-sanana yhteydessä mainittujen kaltaisia (ks. edeltä s. 19). Myös germaanisissa lainoissa on vartalonvokaaleissa *a—o* -rinnakkaisuutta. (Vokalisista ks. Hofstra 212–222.) Mikäli *sato* on lainattu germaaniselta taholta, nimet liittyvät Skandinaviassa yleisiin *-sta(d)*-nimiin.

Pohjoismaissa on hyvin runsaasti paikannimistöä, jossa esiintyy jälkiosa *-sta(d)*. Niitä tavataan lisäksi myös Saksassa, Hollannissa ja Englannissa. Nimet ovat olleet tutkijoiden mielenkiinnon kohteena kauan, ja niitä on analysoitu hyvin monipuolisesti. Kaikki nimet eivät palaudu samaan lähtö-

kohtaan, vaan suosituksi nousseeseen nimityyppiin on hakeutunut monia eritaustaisia nimiä. (Ks. esim. Stemschaug 1973: 102–105; laajimmin Holm 1967; eri käsityksiä tiivistetysti ja arvioiden Pamp 1988: 35–38.) Gösta Holm on tiivistänyt tutkijoiden tietoja ja käsityksiä vanhimmista *sta(d)*-nimistä seuraavaan tapaan:

Kantagermaanin maskuliinisella *i*-vartalolla on jatkajia kaikissa germaanisissa kielissä; englannin *stead*, islannin *staþur*, ruotsin *stad* jne. Tavallisin ja laajimmalle levinnyt merkitys on aivan yleinen 'paikka', 'jonkin tila'. Tämänmerkityksinen sana muodostaa myös yhdyssanoja, joiden jälkiosana se on: muinaisengl. *hamstede* 'kotipaikka', isl. *húsastaþur* 'talon paikka', ruots. *lokstad* 'hevosen luokin paikka' jne. Kaikissa germaanisissa kielissä esiintyy samanlaisia appellatiivisia yhdyssanoja niin ikään myös paikanniminä: engl. *Hampstead*, ruots. *Husesta*, tanskan *Brøndsted* jne. Näiden »aitojen» *sta*-nimien joukossa on sekä asutusnimiä että luontonimiä. Vanhoja yhdistämätömiä paikannimiä ei tietävästi esiinny. (Holm 1967: 41.)

Pohjoismaiset nimistöntutkijat tarkoittavat tavallisesti »aidoilla» *-sta(d)*-nimillä nimiä, jotka esiintyvät vanhoilla rautakauden asutusalueilla ja joiden perusosa pohjautuu monikollisiin muinaisruotsin asuihin *-stahir*, *-stadha*, *-stadhun*. Näitä nimiä esiintyy erityisen runsaasti itäisen Keski-Ruotsin tanskoalueilla. Niihin on sekaantunut monilähtöisiä suosittuun tyyppiin mukautuneita nimiä, joukossa mm. nimiä, joiden takana on feminiini **stad* 'venepaikka, mairinnousupaikka' ja joiden yhteyteen siis myös *Satakunnan sata* kuuluisi. (Hellberg 1980: 81–82.)

Nimien monikollisuus on askarruttanut tutkijoita. Mikä on perusosan alkuperäisempi merkitys? Kysymykseen on Lars Hellberg antanut vuonna 1958 Gotlannin paikannimien tutkimuksessaan perustellun semanttisen selityksen, joka on erityisen mielenkiintoinen Suomen *sato*-nimien kannalta (Hellberg 1958: 1–114). Hän kiinnittää huomiota siihen, että 'seisomista' merkitsevään verbiin pohjautuvat abstraktijohdokset saavat hyvin helposti konkreettisempia sisältöjä ja ovat usein saaneet pystyrakennelmien ja telineiden merkityksiä. Esimerkiksi kreikan vastaava johdos *stásis* voi merkitä 'pystytettyä kiveä', 'pilaria' ja myös 'yksinkertaista rakennelmaa, koja'. Paralleeliesimerkkejä eri kielistä on runsaasti, myös mm. ruotsin sanat *ställning* ja *stånd*. Hellberg olettaa, että viljelysmaita tarkoittavien *sta(d)*-nimien takana oleva sana olisi varhemmin tarkoittanut pystytettyä telinettä ja erikoistuneemmin vielä pysyviä heinän- tai lehdestenkuivaustelineitä, haasia, aumaa tms.

Tätä kautta selittyisi Hellbergin mukaan se, miksi puheena olevia *stad*-nimiä esiintyy monikollisina ja usein nimenomaan niittyjen yhteydessä: »telineet», »suova» on antanut nimen sille paikalle, jossa ne ovat vakituisesti

olleet. Lehdes- ja heinähaasiat olivat pysyviä, aina samoille paikoille pystytettyjä, usein suuria ja aina huomiota herättäviä.

Hellberg esittää myös rinnakkaistapauksen 'haasiaa' merkitsevien sanojen kehitymisestä niittyjen ja viljelysmaiden nimiksi: Ruotsissa on monia nimiä, joissa on osana 'haasiaa' merkitsevä *-hjälm*-, *-hjälmarna*-sana, ja Norjassa on paikannimiä, joissa esiintyy suomen *haasia*-sanan vastine *-hesi*, *-hesjane*. Esimerkiksi sellaiset asutusnimet kuin *Hjälm*, *Guddehjälm* ja *Sikhjälm* ovat tällaista lähtöä. Gotlannissa on Hellbergin mukaan noin 20 *-stade*-loppuista talonnimeä ja runsaasti *-städar*-perusosaisia niittyjen ja peltojen nimiä, jotka vastaavat muualla Skandinaviassa esiintyviä *-sta(d)*-nimiä.

Hellberg tiivistää käsityksensä seuraavasti: »Senare leden *stad* i de här diskuterade grundorden kan enligt min mening ha haft en mera konkret innebörd än 'plats' och den har i så fall snarast betecknat uppresta konstruktioner eller olika slags 'ställningar'. Ordet *stad* har i de germanska språken sedan länge varit på reträtt — i flera är det nu nästan dött — och det kan mycket väl en gång haft betydelser, som inte framträder klart och tydligt en i de litterära fornspråken. Från germanska språken känner vi också flera ord — av olika ålder — med bet. 'ställning', vilka tydligen har konkurrerat med och ibland avlöst varandra. Av intresse i detta sammanhang är vidare att ord med bet. 'ställning' mycket ofta uppträder som slutleder i sammansättningar, vilket givetvis beror på att det alltid har funnits 'ställningar' för många olika ändamål.» (Teoksessa Holm 1967: 118–122; ks. myös Hellberg 1958: 1–114.)

Se, että balttilaisissa kielissä aivan sama johdos on kehittynyt 'haasian' merkitykseen, tukee Hellbergin teoriaa. Se sopii myös erinomaisesti Suomen *sato*-nimien selitykseksi. Suomessa 'haasia'-appellatiivi tuntuu näkyvän jopa selvemmin kuin Skandinavian nimistöissä: *Satoniitty* on 'haasianiitty'. Muutamien Suomenkin nimien monikollisuus saa saman selityksen kuin skandi-naavisten nimien monikollisuus.

Jäljellä on vielä kysymys siitä, kuinka Suomen nimet ovat kehittyneet. Todennäköisintä lienee, että kieleen on lainautunut appellatiivi *sato*, joka on ollut niittyjen nimenantoperuste, ja nimien kehitys on kulkenut itsenäisesti, paralleelista esimerkiksi Gotlannin nimien kanssa. Sana saattaisi olla peräisin edellä (s. 28) kuvattuun tapaan balttilaisista kielistä, mutta yhtä hyvin se voi olla peräisin germaaniselstakin taholta. Uusia nimiä on voinut syntyä niin kauan kuin *sato*-sanan 'haasia'-merkitys on ollut elävä.

Levikin perusteella lienee syytä olettaa, että sana on germaanisiperäinen ja että nimet tällä tapaa ovat yhteydessä Skandinavian — kenties juuri Gotlannin ja itäisen Keski-Ruotsin — vastaavaan nimistöön, eivät kuitenkaan välttämättä suoraan vaan laina-appellatiivin kautta. Lainautuminen liittyy var-

hauskantasuomen aikaan. Vanhimmat nimet voisivat olla jo Satakunnan varhaisimman germaanisen asutusaallon ajalta.

Sato-nimien levikki on melko selvärajainen. Ne puuttuvat Hämeestä ja itäisestä Varsinais-Suomesta. Niiden eteläraja on melko etelässä; idässä nimet loppuvat Satakunnan ja Hämeen rajoille. Pohjoisemmasta Satakunnasta nimet niin ikään puuttuvat Ikaalisten nimeä lukuun ottamatta. Kannas ja Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa muodostavat omat alueensa. Huomionarvoisia ovat myös Kuhmoisten, Saarijärven ja Pihtiputaan hajanimet. On houkuttelevaa ajatella, että *sato*-nimien levikki kuvastaisi hyvin vanhoja asutusoloja ja liittyisi kantasuomen aikana Skandinaviasta tulleseeseen väestöön ja sen karjatalouteen.

Sato-nimien alue ei ulotu eteläiseen Varsinais-Suomeen. Unto Salon käsityksen mukaan toisen esihistoriallisen vuosituhannen puolivälissä Panelianlahdelle ja Kokemäenjoen suuhun suuntautui Ruotsista siirtolaisuusaalto, joka kohtasi täällä Kiukaiskulttuurin asutuksen. Vanha kulttuuri assimiloitui uuteen, mutta ei aivan kaikkialla. Salo olettaa arkeologisten löytöjen perusteella, että Varsinais-Suomen eteläosissa väestö torjui vieraan kulttuurin ja maahanmuuttajat. Hän viittaa kulttuurin dualismiin ja arvelee myös etnisen dualismin säilyneen pronssikauden jälkipuolelle saakka. Maahan muuttanut kantagermaaninen väestö ei hänen arvelunsa mukaan ehkä vielä pronssikauden aikana täysin assimiloitunut vanhaan asutukseen. (Salo 1984: 183–185.) Voisiko *sato*-nimistössä heijastua näin vanhoilta ajoilta peräisin oleva kulttuuriraja?

Monien tutkijoiden käsityksen mukaan Länsi-Suomesta on eri aikoina tullut siirtolaisia Etelä-Karjalaan. Viimeksi aiheesta kirjoittanut Saulo Kepsu esittelee suomalais-hämäläisten ja karjalaisten kylännimien yhtäläisyyksiä ja toteaa, että varsinaissuomalaisia ja hämäläisiä on tullut tasaisesti eri puolille Etelä-Karjalaa. Laajempia siirtokuntia ei ole havaittavissa. Ainoa pakanuudenaikainen vanha asutuspesä, josta ei tunnu olleen muuttoa Karjalaan, on arkeologisestikin poikkeuksellinen Euran – Köyliön seutu. (Kepsu 1987: 9–15.) Mihin aikaan ja minkälaiseen siirtolaisuuteen Muolaan, Räisälän, Pyhäjärven ja Kivennavan *sato*-nimet on sijoitettava, jää arvailtavaksi.

Myös Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan *sato*-nimet ovat ilmeisen satakuntalaisperäisiä. Mihin aikaan niiden synty sijoittuu, jää sekin arvailujen varaan. Merkille pantavaa on nimien puuttuminen pohjoisimmista jokilaaksoista. Jos edellä (s. 26) puheena ollut Pudasjärven *Saronranta* kuuluu tähän yhteyteen, se näyttäisi olevan todiste hyvin myöhäisestä länsisuomalaisesta asutuksesta: nimi kantaisi muistoa murteesta, jossa dentaalispirantin jatkajaksi oli jo kehittynyt *r*. – Jätän kysymyksen asutushistorioitsijoiden vastattaviksi.

Pohjanmaan jokilaaksojen nimistä kannattaa todeta kenties merkityksellisenä se, että nimistössä on muutamia, joita ei tavata Satakunnassa. Tällainen on ennen kaikkea myöhemmin (s. 34) puheeksi tuleva *Satokangas*. Tämä viittaa siihen, että nimien syntyaikana appellatiivimerkitys on ollut vielä elävä. Sana on saattanut kuulua Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteeseen appellatiivina kauemmin kuin Satakunnassa.¹

Mitä lähtöä ovat sitten *sato*-nimet, jotka eivät ole niittyjen tai viljelysmaiden nimiä? Suurin osa niistä kuuluneee tavalla tai toisella edellä puheena olleiden 'haasia'-lähtöisten nimien piiriin. Joukossa on runsaasti selviä määriteliitännäisnimiä, ja osa selittynee maastopaikkojen luonteen muuttumisesta. Tällaisia lienevät Paavolan *Sato*, joka on metsäsaareke Luohuanjoen mutkassa» (Leena Jurvelius 1960) ja Ikaalisten ja Rantsilan *Satomaat*, jotka tar-

¹ Tästä voi kenties olla muuan todistekin Gananderin sanakirjassa.

Ganander antaa hakusanan *saatto* alla esimerkin *kolmen saon heinämaa* 'et höland af 3 sator'. Hänellä on myös tieto, että virossa *saatto*-sanan vastine on *saad*. *Saatto* on *ruko*-sanan synonyymi ja tarkoittaa tilapäisesti heinämaalle koottua kekoa, joka kannetaan sapilailta latoon. Epäilen, että Ganander on aluksi sijoittanut esimerkin väärän sanan yhteyteen, ja tämä on johtanut muihinkin väärinkäsityksiin.

Saon-muoto ei voi olla *saatto*-sanan genetiivi. Vain siinä tapauksessa, että Gananderin kirjoitusasu viittaisi pitkä-*a*:lliseen *saakon*-muotoon, esimerkin voisi kenties yrittää yhdistää *saatto*-sanaan. Edellytyksenä olisi, että geminaatallisen asun rinnalla esiintyisi myös murreasu *saato*. Näin ei kuitenkaan ole laita. Ei ole myöskään mitään syytä olettaa, että Ganander olisi erehtynyt ensi tavun pitkän vokaalin merkinnässä.

Saatto-sanan Ganander on varmaan saanut toisen käden lähteistä. Kustaa Vilkkunan esittämän levikkikartan mukaan sana on tunnettu Suomessa selkeärajaisella alueella lähinnä vain Laatokan ympäristössä (Vilkuna 1970: 266). Vilkuna mainitsee heinäntekosanastoa käsittelevässä artikkelissaan sanan murteellisenä rinnakkaisasuna yksinäis-*t*:llisen *saato* ja antaa sille selityksenkin: *saatto* on germaaniselta taholta saatu lainasana, ja vaihtelu yksinäiskonsonantti vs. geminaatta rinnastuu sellaiseen vaihteluun kuin *kerpo* – *kerppu*. (Vilkuna 1970: 256.) Hän mainitsee Gananderin esimerkin, jota hän pitää lisäksi todisteena siitä, että *saatto* – *saato* aikanaan on ollut myös tarkka heinämitta, mistä saatiin tavallinen niityn pinta-alamitta. (Vilkuna 1970: 262.)

Vilkuna ei ilmoita, mistä hänen tietonsa yksinäis-*t*:llisestä *saadosta* on peräisin. Suomen murrearkiston kokoelmissa ei ole ainuttakaan tietoa *saato*-nominatiivista. Sitä on kysyttykin erikseen heinäntekosanastoa tallennettaessa (Kaukoranta 1931). Kyselyyn asu on otettu mukaan, koska *saato* esiintyy Renvallin ja Lönnrotinkin sanakirjassa.

Kyseessä voi olla seuraava väärintulkintojen ketju: Ganander tunsi tai oli kuullut Keski-Pohjanmaalta ilmauksen »kolmen saon heinämaa». Hän yhdisti sen virheellisesti muualta saamaansa heinäntekotermiin *saatto* ja viron sanaan *saad* ja sijoitti sen tämän hakusanan alle. Renvall otti sen perusteella sanakirjaansa asun *saato*, joka siten siirtyi Lönnrotille. Vilkuna luotti Lönnrotiin eikä tarkistanut tietoa.

Vilkuna tekee rohkeita johtopäätöksiä, kun hän näkee Gananderin esimerkissä todisteen siitä, että kyseistä sanaa olisi voitu käyttää pinta-alamittanakin. Aikaisemmin hän on todennut, että pienin julkisen verottajan käyttämä heinämitta on ollut »sylys», minkä kokoinen *saatto* on. »Kolmen sylyksen heinämaa» olisi asiallisesti kovin mitätön heinämaan koko Pohjanmaan lakeuksilla. Eikö olisi luontevampaa ajatella, että kyseessä on »kolmen suovan heinämaa»?

koittavat »suurta metsäaluetta, jossa on monien tilojen maita» ja »laidunta, metsää». Jotkut jäävät vaille selitystä. — Luettelen seuraavassa selityksettä jääviä nimiä:

Sato-oja-nimiä on Kiikalassa ja Kuhmoisissa (*Satojanoja*, *Satojanmäki*, *Satojanpelto*, *Satojannotko*, *Satojanpää*). Myös *Satokangas*-nimiä on useita. Osa niistäkin on kenties sekundaarinimiä, kuten esimerkiksi Kalajoen *Satokangas*, jonka lähellä on *Satoneva*, ja Alavieskan *Satokangas*, jota ympäröi niitty. Näiden lisäksi *Satokangas* on pantu talteen Kannuksesta, Nivalasta, Mäntästä, Kaustiselta, Rantsilasta, Paavolasta ja Kestilästä. Nimiä ei ole Satakunnan ydinalueella. Tämäkin näyttäisi viittaavan siihen, että *sato* olisi elänyt appellatiivina Pohjanmaalla kauemmin, kenties hiukan erimerkityksisenäkin. Eero Kiviniemi on kiinnittänyt huomiotani siihen, että pohjoisissa nimissä saattaisi ehkä olla kyse myös *satoaidasta*, alkeellisesta metsään rakennetusta poroaidasta tms. (suullinen tiedonanto 15.8.1988). Selitys tuntuu hyvin mahdolliselta.

Satokoski tavataan Kiikalassa, Alavieskassa ja Kälviällä. Ojansuu mainitsee nimen *Satosalmi*. Näitä on vaikea yhdistää suoraan niittyjen nimiin. Olisiko näissä kyse *sata* — *sato* -rinnakkaisuudesta ja liittyisivätkö ne »sata-ma»-*sataan*? — Palaan näiden nimien mahdollisiin selityksiin vielä myöhemmin (s. 36 ja 39).

Sodankylässä on useita *Sato*-nimiä: *Satovaara*, sen lähellä *Satojärvi*, *Satohaara* ja *Sato-oja*. Pidän näiden nimien kuulumista tähän yhteyteen epävarmana. Kemijärvellä on *Satosaari*. Nimen tallentaja Liisa Rautio arvelee, että nimi johtuisi appellatiivista *sato* 'lentämään kykenemätön vesilintu'.

Suistamolta on merkitty muistiin nimi: *Satoinselkä* (*satoinselgy*) metsäisen selänteen nimenä (Elma Turunen). Mihin yhteyteen nimi kuuluu, jää epäselväksi.

Myös Virossa on ainakin yksi *sato*-nimi: *Saduküla*. (Pall 1969: 215.) Palaan siihenkin myöhemmin (s. 36).

III. *Sata*-paikannimet

Sato-nimet muodostavat alueellisesti ja merkityksenkin puolesta suhteellisen selvän ryhmän. *Sata*-nimistä sen sijaan on vaikeampi muodostaa selkeää kuvaa. Maantieteellisesti ne sijoittuvat suurimmaksi osaksi Satakuntaan, Hämeeseen, Pohjois-Pohjanmaalle ja Peräpohjolaan, mutta niitä on muualakin. Nimistä ei muodostu selvää aluetta, ja ne ovat ilmeisen monilähtöisiä.

Suomen nimiarkiston kokoelmissa on seuraavat *Sata*-alkuiset nimet: *Satahaukinen* (pieni järvi, Pertunmaa; Päijänteen lahti, Luhanka; kolme pientä peräkkäistä lampea, Hartola), *Satahäkkinen* (vanha nevaniitty, Kärsämäki),

Satainen (apaja, Oulunsalo), *Satainenlato* (*Sattaenenlato*, Pielisjärvi), *Satajanmäki* (metsämäki, Vanaja), *Satajoki* (luonnonoja, Sysmä), *Satajuuristenpelto* (Ruotsinpyhtää), *Satajärvensuot* (Hailuoto), *Satakallio* (pieni mäki, Loimaa). *Satakannikonniemi* (Rovaniemi), *Satakappanen* (ent. hakamaa, niityistä notkomaastoa, Jämsä), *Satakari* (Haukipudas, Ii), *Satakerta* (lahti, Kuusamo; latoala, Puolanka), *Satakerrankankaat* (kivikkoisia kankaita, Paavola); *Satakieli* (pelto, Porin mlk.; pieni kallio, Tyrvää), *Satakoski* (kylä ja pitkä koski, Kiikala; pitkä koski, Orimattila), *Satakoskenoja* (Kiikala), *Satakuusi* (tilanosa, Leppävirta), *Satakynsi* (monihaarainen kynttä muistuttava karikko kosken niskalla, Rovaniemi), *Satala* (asuntotila, Kaarina), *Satalahti* (Haukipudas), *Satalatvankangas* (Suomussalmi), *Satalatvikkko* (latoala, Rannua; metsäinen niemi ja pelto, Vilppula; metsä, Salla). *Satalatvikkolato* (Simmo), *Sataniemi* (niemi *Satasaarten* lähellä, yleensä käytössä oleva nimi *Talasiemi*, Ilomantsi), *Sataparranmaa* (talon paikka, Vesilahti; toisen tiedon mukaan *Sataparrenmaa*, kylänosa, Vesilahti), *Sataparta* (pelto, Pirkkala), *Sataperä* (pellot Satalahden perukassa, Haukipudas), *Sataplootu* (metsä, Pori mlk.), *Satarukoinen* (niitty, Nilsjä), *Satasaarenlampi* (Kuusamo), *Satasaarenniitty* (niitty *Satasaarisennivan* luona, Kuivaniemi), *Satasaaret* (kaksi saarta, Ilomantsi), *Satasaari* (monisaarinen paikka Kierinkijoessa; rannat ja osa saarista samannimisenä luonnonniittynä, Sodankylä), *Satasaarisenkorpi*, *-niitty*, *-niva*, *-palo*, *-suo* (Kuivaniemi), *Satasarvinen* (vuori, Muurame), *Satasormi* (vaara, Pudasjärvi), *Satasuo* (Haukipudas), *Satasuo(npelto)* (pieni aidattu pelto, Jaakkima), *Satasyliset* (pelto, Kärkölä, Perho, Veteli), *Satasyltätäpitkätsarat* (pelto, Isojoki), *Satasyltäset* (pelto, Ullava).

Sadan-alkuosaisia nimiä on vain muutamia: *Sadanleukaluut* (karipaikka joessa, Kauvatsa), *Sadanleukaluunsaari* (Suoniemi), *Sadanpelto* (Pudasjärvi). Genetiivialkuista *Sadan*-nimistöä saattaa olla runsaamminkin, mutta nimet ovat voineet sekaantua *sarka*-sanan genetiiviin pohjautuviin nimiin (*Saranpää* tms.)

Osassa *sata*-nimiä yhdysosana on selvästikin lukusana *sata*, mutta monet ovat muuta lähtöä. Oletan, että *sata*-nimistä suuri osa voi liittyä *sato*-nimiin ja jotkut 'ranta, mairinnousupaikka' -merkityksiseen *sataan*. *Sata* ja *sato* voivat olla myös synonyymisia rinnakkaismuotoja. (Vartalon loppuvokaalista ks. Hofstra 1985: 212–222.)

On merkille pantavaa, että *sata*-nimienkin joukossa on runsaasti niittyjen ja peltujen yhteyteen kuuluvia nimiä: *Satahäkkinen*, *Satajuuristenpelto*, *Satainenlato*, *Satakappanen*, *Satakerta*, *Satakieli*, *Satalatvikkko* jne. Pidän luultavana, että näissä voi olla takana kansanetymologiointiin perustuvia vääntymiä. Niihin saattaa sisältyä alun alkaen 'heinäsuovaa' merkinnyt *sata*. Alkuperäinen *sata* on appellatiivimerkityksen kadottua sitkeästi säilynyt muun

osan nimeä mukautuessa homonyymisen lukusanan merkitykseen jollakin tapaa sopivaksi. – Vanajan *Satajanmäessä* on kenties kyse *Sataojan-* tai *Sato-ojanmäestä*.

Jaakkiman *Satasuonpelto* ja Pudasjärven *Sadanpelto* rinnastuvat selvimmän *Sato-*nimiin, samoin Kaarinan tilannimi *Satala*, joka vertautuu *Satola-*nimiin.

Huomattakoon myös *Satakoski*-nimen esiintyminen *Satokoski*-nimen rinnalla. Kiijalan *Satakosken* kylän nimen rinnakkaisasu on ollut *Satokoski*, missä asussa se esiintyy peruskartassakin (Marja Viljamaa 1970). Sekä Kiijalan että Orimattilan *Satakoskia* on luonnehdittu pitkiksi (Marja Viljamaa, Viljo Hakala). Onko näissä kyse *sata*-sanasta, jonka merkitys on 'ranta, mairinnousupaikka'? Näin ainakin luulisin olevan nimissä *Satakari*, *Sataniemi*, *Satalahti* ja *Satasaari*. Nämä olisivat siis maakunnannimeä *Satakunta* lähimmäksi tulevat nimet. Monet *Satalahdet* ja *Satasaaret* ovat voineet ajan mittaan muuttua *Satamalahdiksi* ja *Satamasaariksi*.

Tärkeänä todisteena tästä pidän Ojansuun tietoa, jonka mukaan Säkijärveltä on vuodelta 1570 asiakirjatieto nimestä *Ristisata by*. Hän rinnastaa sen samana vuonna Laihian verokunnasta kirjattuun kylännimeen *Ristisatama*. (Ojansuu 1920: 202.)

Johtamattoman *sata*-sanana esiintymiseen 'satama'-merkityksisenä paikannimien perusosana viittaavat myös muutamat kielirajalta tallennetut paikannimet. Ritva-Liisa Pitkänen on Turunmaan saariston ruotsinkielisestä paikannimistöä kirjannut nimet *Tallsatan* (*tallsaton*, lahti; rekonstruoitu muoto **Talvisatama*) ja *Nagusatan* (*nagow satan*). Hän yhdistää perusosan *satama*-sanaan ja olettaa seuraavaa lainautumiskehitystä: »Kummassakin nimessä on tapahtunut loppuheitto (T49). Sen jälkeen ruotsissa vieras *m*-pääte on korvattu ruotsin yks. määräisen muodon *n*-pääteellä (S28), jonka pääte-vokaali on Houtskarissa muuttunut murteen mukaiseksi *-o*:ksi (S4e).» (Pitkänen 1985: 258.) Mahdollista lienee, että pohjalla olevassa nimessä ei olisi koskaan ollutkaan *-ma*-suffiksia.

Heikki Ojansuu mainitsee Porvoon pitäjältä nimen *Satansaari*, joka kenties voisi selittyä samaan tapaan: pohjalla voisi olla samankaltainen ruotsalaistettu *sata* kuin Turunmaan nimissäkin. (Ojansuu 1920: 202.)

Myös Virossa esiintyy nimi *Sada*. Huomattavaa on myös, että edellä (s. 34) puheena olleen *Sadukülan* vanhempia kirjoitusasuja ovat myös *Saddakül* ja *Sada külle*. (Pall 1969: 214–215.) Pitäisin näiden nimien kuulumista samojen 'ranta, mairinnousupaikka' tai 'heinäsuovaa' merkitsevien *sata-*, *sato*-appellatiivien yhteyteen hyvin mahdollisena.

IV. *Satama*

Satama-sanana yleisesti hyväksytty etymologia on, että se on *sataa*-verbin de-verbaalijohdos ja lähtömerkitykseltään lähinnä 'laivojen laskemapaiikka'. Suomen kielen etymologinen sanakirja esittelee sanan seuraavasti: »satama, merk. myös 'pääsy, mahdollisuus päästä jhk t. saada, tavoittaa jtk (»on niin huānot *satamat* [taloon] näi kevāil», Iitti, Jaala; »oha se tās hyvāl *satalamal*» [= hyvin saatavissa, lähellä], Hein.); sade (Hämeenken., Utaj.)', aun. *sadamu* (Salmi) 'veneiden maallevetopaikka, venevalkama' (luult. < suom.), vir. *sadam* (g. -a, murt. -u), murt. myös *sadem* 'satama, valkama; (murt. myös.) vesiputous, (vesimyllyn) putouksen korkeus; (vanh.) hiirenpyydyys', johd. *sadamus* 'putous, joen suu', liiv. *sadām* (pl. -[ād], murt. *sadā-mō* (-mō todennäk. sanasta *mā* 'maa') 'valkama, satama'. (Liiv. > lät. *sadums, sēdums* 'merenlahti, valkama'). Johd. sanasta *sataa* (ks. tätä).»

Pidän SKES:n etymologiaa epätodennäköisenä. Sekä semanttiselta että morfologiselta kannalta on perustellumpaa olettaa, että sana *satama* on tässä puheena olevan 'ranta, mairinnousupaikka' -merkityksisen *sata*-sanana nominaalijohdos. Semanttisesti tämä oletamus on luonteva; vrt. suhdetta *ranta* – *rantama*. Voidaan ajatella, että johtamaton *sata* on sibilanttijärjestelmän muututtua homonymistunut lukusanana kanssa ja alkanut syrjäytyä alkuperäisestä käytöstään niin, että sen johdos *satama* on yleistynyt sen tilalle. *Sata* on säilynyt sitkeästi vakiintuneissa paikannimissä.

Osmo Nikkilä on esittänyt saman etymologian tutkimuksessaan »Sadettiinko satamaan vai saavuttiinko 'stadiin'», joka on kirjoitettu samanaikaisesti tämän artikkelin kanssa. Olemme tulleet toisistamme riippumatta samoihin ajatuksiin. Hän käsittelee siinä myös myöhemmin puheeksi tulevaa *valkama*-sanana etymologiaa. (Nikkilä 1988: 153–158.) – Palaan »sataa»-teorian yksityiskohtiin myöhemmin (s. 40).

Satama-sanana kokonaiskuvan selvittelyssä ei murrearkiston kokoelmista ole kovinkaan suurta apua. Tietoja on suhteellisen vähän, ja yleiskielen vaikutusta on mahdotonta erottaa alkuperäisistä käytöistä. Laivojen laskupaikkana sana tunnetaan mm. lounais- ja hämäläismurteissa mutta myös kaakkois- ja savolaismurteissa. Muutamat käyttötavat ovat hämmästyttäviä ja vaikeasti laivojen laskupaikan merkityksestä selittyviä. Sama pätee paikannimissä esiintyvään *satamaan*: monet nimet ovat selvästi uusia, mutta joissakin nimissä *satamalla* on ilmeisesti muu kuin yleiskielen merkitys. Nimet saattavat selittyä, jos ne liitetään *sato*- ja *sata*-nimien yhteyteen.

Yhdistämättömästä *Satama*-nimestä luonnonniittyjen, viljelysalueiden tai asumusten nimenä on seuraavanlaisia tietoja: »vetistä luonnonniittyä» (Hailuoto), »pelto» (Haukipudas), »lohkotila» (Honkajoki), »niitty» (Kuivanie-

mi), »pelto» (Lohtaja), »asuntoviljelystila; nimi kait johtuu satamasta, vaikei talo ole aivan järven rannassa, jos ei kaukanakaan» (Padasjoki), »vanha metsäniitty ja nykyisin pelto Siuruanjoen länsipuolella. Nimen alkuperää ei osata selittää. — — Mikään venevalkamapaikka niitty ei ole koskaan ollut» (Ranua), »entinen torppa» (Ylämaa).

Satama esiintyy myös yhdysnimissä: *Satamakangas* (metsäalue, Saloinen), *Satamakari* (saari, Rauma, Uusikaupunki), *Satamakeidas* (»sie on kyllä Satama niminen talo kum mennään — maantietä — Honkajoelta Karviaan», mutta sen tarkemmin ei nimeä osattu selittää, Kankaanpää), *Satamalampi* (»Ranta-alue Hanhisessa. Ennel laaja niittyaukijo, nym mettittyny. Täällä Vuotikan maapala *satama*, joka on tullut tilan maaksi maatuneiden maiden jaossa. Tämä niitty oli aina se, jolla viimeksi tehtiin heinää. Heinänteko saattoi kestää jopa 9 viikkoa. Usein syysateet ehtivät kiusaksi ja tekivät alavasta maasta hyvin vaikeasti käsiteltävän. Tästä johtuu nimi Satama. Nimi ei johdu siitä, että paikka olisi joskus ollut veneiden satamana, vaikka aikoinaan sieltä onkin veneillä oikaistu Ouluun.» Hailuoto), *Satamankeidas* eli *Satamanneva* (»viljelyalue *Sataman* tilan itäpuolella. Ollut suota. Sanoetaan myös *Satamankytömaa*», Honkilahti), *Satamanmaa* (Sataman tilan ympäristössä olevat metsä- ja kyöalueet, Honkajoki), *Satamanmäki* (mäki maantiellä, molemmin puolin Satamanotkoa, Jämsä), *Satamanotko* (Jämsänjoen rantaan laskeva syvä notko, Jämsä). *Satamaoja*, *Satamapellet* (Saloinen), *Satamapelto* (»pieni pelto, pelto on nähtävästi kuulunut läheiseen mökkiin, jossa on asunut *Satama*-niminen perhe», Taipalsaari), *Satamataival* (Taipalsaari), *Satamoidenlahti* (»lahden pohjukasta lähtee suo, joka nykyään on jo suureksi osaksi kuivattu niityksi mutta jonka nimi siitä huolimatta yhä on *satamoisuus*», Ruokolahti).

Edellä esitellyistä nimistä monia on vaikea selittää »laivojen laskupaikasta» käsin. Joissakin tiedonannoissa on selvästi sanottukin, että lähellä ei ole satamaa. Nimet rinnastuvat tarkoitteeltaan *sata-* ja *sato-*nimiin ja voivat liittyä niiden '(haasia)teline' merkityksiin.

Suomessa on myös muutamia *Satamo*-nimiä: *Satamo* (talo, Iisalmi), *Satamo* (lohkotila, ent. torppa, Virrat), *Satamolato* (niittylato, Haukipudas), *Satamosaari*, *Satamolahti* (Joutseno), *Satamosuo* (Ylikiiminki). Seinäjoella on entinen talonnimi *Satamoo*; myös läheisellä vuorella on sama nimi. Nimeen liittyvät myös tervahaudannimi *Satamoonhautapaikka* ja nevan nimi *Satamoonluhta*. (Esko Koivusalo 1958.) Merkille pantavaa on, että nimistä vain yksi, Joutsenon *Satamosaari* liittyy nykymerkityksiseen *satamaan*. Muut nimet saattaisivat liittyä *sata-*, *sato-*nimiin.

Satama — *satamo* -rinnakkaisuus on huomionarvoista. *-mo*, *-mö* on tyypillisesti denominaalisia substantiiveja muodostava; usein rinnalla on *-ma-*, *-mä-*

johtiminen sana: *ohimo* – *ohima*, *ojamo* – *ojama*, *patamo* – *patama*. Paikannimissä tällä johtimella muodostettuja nimiä on runsaasti: *Kuusamo*, *Onkamo*, *Sotkamo*, *Valtimo* ym. Johtimen aineksina on pidetty yhdistelmää *-ma*, *-mä* + *-i*. Nykykielessä on myös erittäin runsaasti *-mo*-johtimella muodostettuja deverbaalijohdoksia (*kampaamo*, *korjaamo* jne.), mutta ne ovat jokusta poikkeusta lukuun ottamatta 1800-luvun jälkeen yleistyneitä oppitekoisia muodostelmia. (Hakulinen 1979: 211.) Denominaalisytyppisen *satamo*-johdoksen esiintyminen *satama*-sanan rinnalla on varteen otettava nomini-lähtöisyyden lisäindikaattori.

Vaikka paikannimien satamattomat *satamat* voivat saada selityksen *sata-*, *sato*-sanoihin rinnastumisesta, selvittämättömiksi jäävät vielä eräät murteiden kummalliset *satama*-appellatiivin käytöt, jotka edellä (s. 37) lainattu SKES:nkin artikkeli mainitsee pitäen »laskemapaikkaa» semanttisena lähtökohtana mahdollisena. Siteeraan murrekokoelmien kaikki tiedot: »Sanasta käytet. muotoa *olla hyväl tai huonol satamal*. *Ne on nii huonol satamal siel peräpuolil sem mettiä*. *milläs niit sielt saap, jos talven aikan sitter rekelil kolailis* (tukeista puhuttaessa)» (Nastola). »*Kyl sinne* (Pöytähonkaan) *kesäl pääsee*. *mu nys sinne on nii pahat satamat, vesiset arot ja pahat syvennökset*. – *Hyväl satamal se on se talo*. – *Toi meitin soramäkemme on nii pahan sataman takana, ei sielt kesäl sora saa*. – *On nii huanot satamat* (taloon) *näi keväl*» (Iitti).

Käytöt eivät selity suoraan *sata-* ja *sato*-appellatiiveihin yhdistämisestä. Muuan mahdollisuus voisi olla, että *sata* olisi kehittynyt tarkoittamaan myös maassa makaavia teloja, kenties pitkospuita. Tämä saattaisi ehkä selittää myös joitakin selvittämättä jääviä *sata-* ja *sato*-nimiä – kenties *Sata-* ja *Satokoskenkin*. Taipalsaarelta on merkitty muistiin paikannimi *Satamataival*. Nimen tallentaja Marja Tiainen (1964) antaa sille seuraavan selityksen: »70–80 m leveä kannas varsinaisen Sotniemen ja Koivuniemen välissä. Paikassa on aik. ollut valmiit telat, joiden avulla veneet vedettiin taipaleen yli.» Olisiko tässä keskeinen tieto?

Edellä esitetty jää erittäin epävarmaksi arveluksi. Pidän joka tapauksessa luultavana, että sekä sanalla *sata* että myös sen johdoksella *satama* on voinut olla monenlaisia käyttöjä. Kannattaa muistaa, että lainalähteeksi oletetun *stā*-vartalon johdoksille on germaanisella taholla kehittynyt monenkaltaisia merkityksiä ja että Skandinavian *-sta(d)*-nimet ovat merkitystaustoiltaan monilähtöisiä.

Satama-nimien yhteydessä ei voi jättää mainitsematta *Satava*-nimiä. Hirvensalon ja Kaks Kerran välissä Turun edustalla sijaitseva saari on nimeltään *Satava* ja Velkuassa on *Satavaluoto* (*Satàvluato*). On hyvinkin luultavaa, että ne kuuluvat tässä puheena olevien sanojen yhteyteen, mutta mikä on äänne-

asun tausta, se jää tässä selvittämättä.

Suomen kielen etymologisen sanakirjan esittämä *satama*-sanan etymologia, jonka mukaan sana kuuluisi *sataa*-verbin yhteyteen, on peräisin Arvid Genetziltä (Genetz 1896: 8). Lauri Hakulinen on esittänyt sen seuraavassa lyhyessä muodossa: »Sukukielemme todistavat, että sanamme aikaisempi merkitys on ollut 'pudota, laskea'. — — Ehkä vielä mielenkiintoisempaa on, että tähän samaan pesyeeseen kuuluu myös nimisana *satama*. Alkuaan on varmaan sanottu täydellisemmin *satamapaikka* (tai *satamakohta*, *satamalahti* jne.) ja sillä on ymmärretty 'laskemapaikkaa' ('-kohtaa', '-lahtea'), siis kohtaa, jossa vene tai laiva 'sataa' eli 'laskeutuu', 'laskee' maihin.» (Hakulinen 1938: 155–156.)

Etymologia on kaukaa haetun tuntuinen, mutta sitä on pidetty hyväksyttävänä. Todisteina on tuotu esiin eräitä viron käyttöjä, jotka näyttävät vahvistavan olettamuksen. Lähempää kehityskulkujen pohdintaa ei ole pidetty tarpeellisena. Teoriaan sisältyy kuitenkin heikkouksia, ja se on syytä ottaa lähemmin tarkasteltavaksi.

Heikkouksina voidaan esittää seuraavanlaisia näkökohtia:

Oletamus edellyttää, että *sataa*-verbillä olisi aikaisemmin ollut hyvin laaja yleisen alaspäin tulemisen merkitys, ts. että 'äkillinen, tasolta toiselle putoaminen', 'tasolta toiselle liukuminen' ja lisäksi vielä 'distributiivinen putoaminen' olisivat kuuluneet saman semanttisen kokonaisuuden piiriin. Tämä *sataa*-kokonaisuus olisi sitten jostakin syystä muuttunut, niin että verbi olisi jäänyt elämään vain distributiivisen (lähinnä veden) putoamisen merkitykseen. Laajemmasta merkityksestä olisi kuitenkin vielä jäänteitä parin konkreettistuneen deverbaalijohdoksen semanttisissa piirteissä: *sadin* kantaisi muistoa äkillisestä putoamisesta (»putoaja»; riistaeläin jää putoavan kannen tai orsirakennelman alle) ja *satama* olisi 'liukumalla alemmaksi tulemisen' merkitykseen palautuva.

Näiden olettamusten tueksi olisi melkeinpä välttämätöntä tuoda rinnalle muista kielistä paralleelitapauksia. Semanttiset kehityskulut vaatisivat myös jonkinlaisen suhteellisen ajoituksen. *Sataa*-verbillä on nykykielen mukainen merkitys kaikissa ims. kielissä ja lapissa. Milloin tämä käyttö alkoi vallata koko verbin? Kuinka kauas taaksepäin *satama*-sanan synty olisi ajoitettava?

Semanttisten kehityskulkujen todistelun puutteellisuuden lisäksi myös sananjohtoon liittyvät seikat ovat jääneet liian vähälle huomiolle. Edellä mainitut *-ma-* ja *-mo-*johtimiset denominaaliset substantiivit ovat luonteeltaan paikallisuutta ilmaisevia: *poukama*, *rantama*, *reunama* ym.; 3. infinitiivin tunnuksella muodostuneet deverbaaliset *-ma-*nominit taas ovat merkityksiltään teon tai teon tuloksen tai kohteen nimiä: *elämä*, *halkeama*, *juoma*. Paikkaa ilmaiseva *satama* on semanttisesti kaukana näistä. »Sataa»-selitys

edellyttäisi varsin poikkeuksellista elliptistä kehitystä; »laskemapaikka» > »laskema» -tyyppinen selitys ei ole vakuuttava. Yhdys sanoissa esiintyvät *-ma*-johdokset ovat nimenomaan jälkiosaa määrittäviä — *istumapaikka*, *naimaikä*, *syömähammas* — ja on mahdotonta olettaa, että irtautumis- ja leksikaalistumiskehitys voisi kulkea tätä tietä. Sananjohto ei ole mielivaltaista eikä myöskään johdosten leksikaalistuminen. — Palaan johdosten semantiikkaan tarkemmin myöhemmin viron esimerkkien yhteydessä.

Olettamuksen heikkoutena voidaan lisäksi esittää edellä puheena olleet paikannimiin liittyvät semanttiset seikat: kuinka pystytään »laskeutumisen» pohjalta selittämään ne suhteellisen lukuisat nimet, joilla ei ole mitään veden kanssa tekemistä? Entä liittymäkohdat *sata*-nimiin?

Ajatus siitä, että *satamalla* voisi olla jotakin yhteyttä *sataa*-verbiin, saattaa olla syntynyt Wiedemannin viron sanakirjan tietojen vaikutuksesta. Sanakirja oli teorian esittämisajankohtana juuri painosta ilmestynyt (1893). Siinä on mainittu eräitä käyttöjä, jotka johtavat ajatukset 'putoamista' merkitsevään verbiin.

Viron *sadam*-sanana peruserkitys on Wiedemannin mukaan 'vesiputous' (»Wasserfall, Gefälle (bei der Mühle), *wee-s.* dass., *laug s.* geringes Gefälle, *körge s.*, *püšt s.* hoher, jäher Fall, fig. pitkä sadamaga langmüthig, gelassen, nicht zum Jähzorn geneigt»). Vasta toisena merkityksenä on 'maihintulopaikka, satama' (»Anfurth, Landungsplatz, Hafen, *kala-s.* Fischgraben (bei Reval), *sõa-s.* Kriegshafen»). Kolmas merkitys on vanhentuneeksi mainittu 'hiirenloukku' (»Mausfalle«).

Wiedemannin sanakirjassa on myös hakusanat *sadamik*, jonka merkitys on 'putous' (»Fall») ja *wee-sadamik* 'vesiputous' (»Wasserfall») sekä *sadamus* 'putoama' (»Gefälle») ja 'joen suu' (»Mündung eines Flusses»). Kun vielä sanakirja antaa verbiille *sadama* myös merkityksen 'laskea maihin, rantaan' (»anlegen, landen») ja esimerkin *laev saab senna* »das Schiff legt dort an» ('laiva laskee sinne'), tuntuu Genetzin ja hänen jälkeensä mm. Hakulisen ja SKES:n omaksuma käsitys *satama*-sanana 'putoamiseen' palautuvasta alkumerkityksestä varsin mahdolliselta. Esimerkit vaikuttavat hyvin vahvasti todistusvoimaisilta.

Silti pidän luultavana — niin kuin Osmo Nikkiläkin — että *satama*-nimitys on muuta kuin *sataa*-lähtöä. Wiedemannin sana-artikkelin tiedoissa ei ilmeisestikään ole kyse polysemiasta vaan homonymiasta.

Kannattaa kiinnittää huomiota siihen, että erittäin tarkka Wiedemann esittää 'vesiputous'-merkityksen ensimmäisenä. Tämä johtaa helposti ajattelemaan, että kyseessä on etymologinen kannanotto: ensimmäinen merkitys on se, josta seuraavat ovat jollakin tapaa johdettavissa. Leksikografilla on kuitenkin muitakin periaatteita, kun hän tekee ratkaisun esittämisyjärjestyk-

sestä, ennen muuta merkitysten ensi- ja toisarvoisuus kielessä. Wiedemannin sanakirja-artikkeli on ehkä tulkittava niin, että hänen kielitajussaan – käsitöksessään viron kielestä – *sadam*-sana primaaristi oli ’vesiputous’ ja sekundaaristi ’laivojen laskemapaikka’. Nykyvirolaisen kielitajua kuvastavissa sanakirjoissa järjestys on päinvastainen: ’laivojen laskemapaikka’ on noussut etualalle tai muita merkityksiä ei mainita lainkaan. (Esim. Saagpakk 1982, s.v. *sadam*.)

Viron *sadam*-sanankokonaisuus selkeytyy, jos sen yhteydestä poistetaan ’laivojen laskemapaikka’-merkityksinen *sadam*. Jäljelle jäävät merkitykset selittyvät ’putoamista, satamista’ merkitsevän verbin pohjalta. Ensimmäisen merkityksen, »veden putoaman» liittyminen ’satamista, putoamista’ merkitsevään verbiin on uskottavaa: »vesimyllyn satama» ei tarvitse keinotekoisia semanttisia selittelyjä vaan kuuluu luontevasti *ma*-johtimella muodostettujen deverbaalijohdosten ryhmään. Johtimella muodostuu teon tuloksen nimiä, ja tässä *satama*-sanassa on kyse juuri tästä merkityksestä. (Vrt. edeltä s. 40.)

Satimen ja sen kanssa synonyymisen viron *sadam* ’hiirenloukku’-sanankokonaisuuden liittyminen ’pudota, sataa’ -merkityksiseen verbiin ei sekään ole semanttisesti mahdotonta (»putoin»). »Laskemapaikka»-*sadam* on sanakirjan artikkelissa sen sijaan ilmeisesti käenpoika ja selittyy parhaiten, jos se oletetaan lainaksi suomesta. Viite siihen suuntaan, että viron ja liivin *sadam* olisi lainaa, voisi olla se, että liivissä ja Suomenlahden rannoilla sanasta on kehittynyt kansanetymologisia *satamaa*-muunnelmia. Liivissä odotuksenmukaisen *sadam*-asun rinnalla esiintyy myös *sadà-mō* (Kettunen 1938: 351). Suomen murrearkiston tietojen mukaan vastaavanlainen *satamaa*-asu on ollut käytössä myös Koivistossa (tilannimi *Satamaa*; Annikki Hoikkala) ja Lavansaaressa: *Meijä lotka* (laiva) *tuli satamaaha* (Vilho Rikonen 1936). Nämä saattavat selittyä siitä, että sana on toisista murteista lainattu ja mukautettu tutumpaan *maa*-loppuiseen asuun. Kansanetymologisia korjailujahan syntyy nimenomaan lainautumisen yhteydessä. Olisiko *satama* meren rantojen lainasana? Todettakoon vielä, että se on lainattu suomalaiselta taholta lättiinkin (*sadums, sędums*; SKES).

Pidän siis mahdollisena, että virossa on sekä omapohjainen deverbaali *sadam* että suomesta lainattu *sadam*. Wiedemann on yhdistänyt nämä samaan sanakirja-artikkeliin.

Vanhan etymologian vahvalta argumentilta tuntuvaa Wiedemannin *laev saab senna* »laiva sataa sinne» -esimerkkiä en pidä välttämättä todistusvoimaisena. Tässä on nähty *sataa*-verbin alkuperäinen ’laskemisen’ merkitys. Osmo Nikkilä on kiinnittänyt huomiota siihen, että lauseessa voi olla yhtä hyvin kyse viron *saama* ’saada’ -verbistä. (Nikkilä 1988: 153–158.) Ja vaik-

ka kyseessä olisikin *sadama*-verbi, esimerkki voidaan vielä tulkita toisinkin. Kyseessä saattaa olla eräänlainen takaperoisjohdos *satama* (tai *sata*) -sanasta: viron *satama* – *sataa* (tai mahdollisesti vanhempi *sata* – *sataa*) voi olla samanlainen substantiivin ja verbin pari kuin ruotsin *hamn* – *hamna* ja tanskan *havn* – *havne*, joissa verbi on sekundaarinen. Wiedemannin yksinäinen esimerkki on saanut suhteettoman painoarvon *sataa*-etymologian todisteena.

Wiedemannin sanakirjassa esiintyvät myös johdokset *sadamik*, jonka merkitys on 'vesiputous', ja *sadamus*, jonka merkityksiksi ilmoitetaan 'putous, joen suu' («Gefälle, Mündung eines Flusses»). Ei ole mahdotonta, että *sadamus* on denominaalisen edellä puheena olleen *satama*-sanannäin rinnakkaismuoto; vrt. *rintama* – *rintamus*.

Sadamus-sanalle Wiedemann tietää myös kuvaannollisen käytön: »suur pitk sadamus 'langer, schlanker Mensch'». Tätä on vaikea asettaa *sataa*-verbin yhteyteen. Olisiko se kenties edellä puheena olleen 'tukipuu, seiväs, telinpuu' -merkityksisen *sata*-sanannäin johdos? Yhteys tuntuu mahdolliselta.

Virossa tunnetaan Wiedemannin mukaan myös sana *sadu*, gen. *sau*, jonka merkitys on 'puupölkky; kömpelö ihminen' («Klotz; unbeholfener Mensch»). Selittyisikö tämä kenties samoin? Onko tässä kyseessä jokin vanhakantainen *sato*-sanannäin käyttö niin kuin *satoaidassa*?

Luulen kaiken kaikkiaan, että esille otettujen viron *sata*- ja *sato*-sanojen joukossa on eritaustaisia aineksia. Yritykset tunkea kaikki samaan lähtökohtaan ovat metodisestikin arveluttavia.

Sataman verbilähtöisyyden todisteeksi on tuotu myös jokseenkin samanmerkityksinen paralleeli *valkama*. SKES:n esittämä etymologia on, että *valkama*-sana kuuluisi verbin *valkaa* (*valan*) 'valaa, valua' yhteyteen; esim. »ylemmältä valkaa vesi», kun vesi uria muodostamatta hiljalleen valuu rinnettä alas. Sanasta on tietoja vain Tyrvään murteesta ja Lönnrotin sanakirjasta. Sille on esitetty vastineita lähisukukielten lisäksi myös kaukaisemmista sukukielistä ostjakkia ja unkaria myöten. Kaukaisemmissa sukukielissä sillä on yleisimmin 'laskeutumisen' merkitys. *Valkama* olisi teorian mukaan *satama*-sanannäin rinnakkaistapaus: 'laskemista' merkitsevän verbin johdos olisi kehittynyt 'sataman' merkitykseen. Sanakirja esittää etymologian epävarmana. Mitään varsinaisia todisteita ajatusrakennelmalle ei ole.

Valkama on *sataman* verbilähtöisyyden todistajaksi kovin heiveröinen. Etymologiaa vastaan voidaan esittää aivan paralleelista morfologisiin ja semanttisiin todennäköisyyksiin perustuvaa kritiikkiä kuin *sataman sataa*-etymologiaakin kohtaan. Myös *valkaman* selitystä kannattaisi etsiä muilta suunnilta. Todennäköisimpänä pidän, että sekin on denominaali, jonka kantanasana on lainalähtöinen.¹

Mielenkiintoisia ovat *sataman* ja *valkaman* yhteyteen liitetyt äänteellisesti ja semanttisesti läheiset venäjän sanat, joilla näyttäisi olevan jonkinasteinen suhde itämerensuomen sanoihin. A. I. Popov on esittänyt, että sekä itämerensuomen *satama* että *valkama* voisivat liittyä venäjän sanastoon. (Popov 1972: 85–90.) Hän vertaa *valkamaa* muinaisvenäjän sanaan *volok'* 'kahden virran välinen kannas, jonka yli veneet on vedettävä', ja Suomen *satama*-sanan rinnalle hän asettaa muinaisvenäjän sanan *isady*, jonka merkitys on 'maihinnousupaikka, rannikkoasutus'. Popov olettaa, että *isady* on syntynyt slaavilaisen sanavaraston pohjalta mutta samalla niin, että sillä on ollut läheinen yhteys suomen sanastoon.

Paikannimiä, joissa on loppu *-isad* ja jotka tarkoittavat maihinnousupaikkaa ja rannikkoasutusta, esiintyy Popovin mukaan jo 1100-luvun kronikoissa. Nimiä on Peipsi- ja Pihkovanjärvellä, Narvalla, Laatokalla ja Olhavanjoella sekä myös Volgalla. Hän tuo tähän yhteyteen myös kuolanlapin sanan *satka*, jolla on sama merkitys 'maihinnousupaikka, satama; rannikkoasutus' (SKES). (Popov 1972: 85–90.)

Popovin ajatusten lähtökohtana on se, että venäjän ja itämerensuomen sanaston vanhimpia keskinäisiä vaikutusyhteyksiä tutkittaessa on erityisen kiinnostavaa sanasto, joka liittyy laajoilla Venäjän harvaan asutuilla alueilla liikkumiseen ja vesireitteihin. *Satama* ja *valkama* ovat juuri sen tyyppisiä sanoja, joihin on voitu tutustua naapureilta jo hyvin varhain. Vesireittien varrella on ollut *satamia* ja *valkamia*, ja sanojen lainautuminen puoliksi paikannimenomaisina on erittäin mahdollista ja melkeinpä odotettavaakin: slaavitahan tulivat pohjoisten vesien tuntumaan suomensukuisten kansojen ikivanhoille kulkureiteille varsin myöhään.

Popov esittää ajatuksensa hyvin lyhyesti ja yksityiskohdittain perustelematta, vain olemassa olevana mahdollisuutena. Olisi houkuttelevaa käydä tarkastelemaan Pohjois-Venäjän murteiden ja paikannimistön *isady*-aineistoa. Ehkäpä nimillä onkin kokonaan suomalainen tausta? Mahdollisuus, että venäjän pohjoisten murteiden *sady* voisi kuulua suomen *sata*, *sato* ja germaanisten kielten *stad*-sanojen yhteyteen on ymmärtääkseni varsin suurikin. Äänteellinen ja semanttinen läheisyys on merkittävä.

Palautettakoon lopuksi vielä mieleen Ravilan mordvasta esittämä *s'ado*, joka merkitsee 'kyläkuntaa' (ks. edeltä s. 14). En pitäisi täysin mahdottomana, että sekin — sananalkuisesta palataalisesta *s'*:stä huolimatta — voisi

¹ Kannattaisi kenties tutkia, mikä suhde sanalla voisi olla liettuan 'vetämistä, raa haamista' merkitsevään *vilkti*-verbiin ja tämän vartalon nominijohdoksiin. Itämerensuomen *valka-*, *valko-* (? > *valkea-*) ja *valkama*-paikannimet olisivat oman erillistutkimuksensa tarpeessa.

jotakin kautta liittyä *sadan* yhteyteen. Semanttisesti 'kyläkuntaa' merkitsevän sanan kuuluminen yhteen 'satama'-merkityksisen sanan kanssa on hyvin luonnollista: 'maihinlaskupaikka, satama' > 'kauppapaikka, satama-asutus' > 'kyläkunta'. Mordvankin sana voisi kenties jollakin tapaa selittyä vesiteitä pitkin kulkeutuneeksi lainaksi ja olla sitä kautta *Satakuntaan* liittyvä.

LÄHTEET

- FICK, AUGUST 1909: Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. Göttingen.
- FRAENKEL, ERNST 1962–1965: Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg – Göttingen.
- GANANDER, CHRISTFRID 1786–87: Nytt Finskt Lexicon. I–III. (Käsikirjoituksesta tehty näköispainos. Porvoo – Helsinki 1937–1940.)
- GENETZ, ARVI 1896: Suomalais-ugrilainen *d* ensimmäisen ja toisen tavun välissä. – Suomi 3: 13. Hki.
- HAKULINEN, LAURI 1938: Hyvä Tuomas. – Kansankulttuuria. Toim. Lauri Hakulinen. Jyväskylä.
- 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- 1951: Suomen *kunta* ja viron *kond* sukulaisineen. – Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäevaks, s. 93–100. Lund.
- HELLBERG, LARS 1958: De gotländska ortnamnen på *-städe* och *-städer*. – Namn och bygd 46: 1, s. 1–114. Uppsala–Köpenhamn.
- 1980: Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland. Ortnamn och samhälle 2. Uppsala.
- HOFSTRA, TETTE 1985: Ostseefinnisch und Germanisch: frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961. Groningen.
- HOLM, GÖSTA (toim.) 1967: En diskussion om *sta*-namnen. Förhandlingar vid symposium i Lund 1963. Lundastudier i nordisk språkvetenskap serie A nr 18. Lund.
- HUURRE, MATTI 1987: Kainuu ja Kuusamo lapinkävijäin kohtausalueena rautakauden lopulla. – Muinaisrunot ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Toim. Martti Linna. Historian aitta XX. S. 66–85. Jyväskylä.
- JAAKKOLA, JALMARI 1916: Satakunta. – Tietosanakirja. VIII osa. Otava. Hki.
- 1964: Satakunta. – Otavan iso tietosanakirja. VII osa. Hki.
- 1956: Suomen varhishistoria. Heimokausi ja »Kalevala-kulttuuri». – Suomen historia II. Toinen, tarkistettu painos. Porvoo.
- JULKU, KYÖSTI 1986: Kvenland – Kainuunmaa. Studia Historica Septentrionalia 11. Jyväskylä.
- 1987: Majuri Peter Schnitlerin Kvenland. – Faravid. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XI. S. 119–130. Rovaniemi.
- JUSLENIUS, DANIEL 1745: Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Stockholm. (Näköispainos, Hki 1968.)
- KALIMA, JALO 1936: Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. SKST 202. Hki.
- KARSTEN, T. E. 1915: Germanisch-finnische Lehnwortstudien. Ein Beitrag zu der ältesten Sprach- und Kulturgeschichte der Germanen. Hfors.
- 1900: Kunta. – Virittäjä 10 s. 88–92. Hki.

- KAUKORANTA, TOIVO 1931: Heinäntekosanastoa. — Sanastonkerääjän apuneuvoja 4. Sanakirjasäätiön julkaisuja n:o 103. Hki.
- KEPSU, SAULO 1987: Suomalaiset ja hämäläiset Karjalassa. — Kieliposti 3/1987, s. 9–15. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Hki.
- KETTUNEN, LAURI 1938: Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Hki.
- KIVINIEMI, EERO 1984: Paikannimet. — Suomen historia I. Toim. Eero Laaksonen, Erkki Pärssinen, Kari J. Sillanpää. S. 182–183. Espoo.
- KLINGE, MATTI 1983: Muinaisuutemme merivallat. Kuvitettu historiallinen luonnos. Hki.
- KLUGE, FRIEDRICH 1975: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Aufl. bearbeitet von Walther Mitzka. Berlin. (Berlin & New York 1975.)
- KOIVULEHTO, JORMA 1979: Lainoja ja lainakerrostumia. — Virittäjä 83 s. 267–296. Hki.
- 1984: Itämerensuomalais-germaanisiet kosketukset. — Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk. Utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten. H. 131. S. 191–205. Hki.
- Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Nimitoimiston arkisto.
- Suomen murteiden arkisto.
- KURSCHAT, ALEXANDER 1968–1973: Litauisch-deutsches Wörterbuch 1–4. Hrsg. von Wilhelm Wissman und Erik Hoffman unter Mitwirkung von Arwin Kurschat und Hertha Krick. Göttingen.
- LEHMANN, WINFRED P. 1986: A Gothic etymological Dictionary. Leiden.
- LÖNNROT, ELIAS 1866–80: Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. (Kolmas [näköis]painos, Hki 1958.)
- MÜHLENBACH, K. 1927–1929: Lettisch-deutsches Wörterbuch. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. Riga.
- NIEDERMANN, MAX — SENN, ALFRED — BRENDER, FRANZ 1963: Wörterbuch der litauischen Shriftsprache. Heidelberg.
- NIITEMAA, VILJO 1955: Hämeen historia I. Esihistoria ja keskiaika. Julkaissut Hämeen heimoliitto. Hämeenlinna.
- NIKKILÄ, OSMO 1988: Sadettiinko satamaan vai saavuttiinko »stadiin»? — Omaa vai lainattua? Toim. Sirkka-Liisa Hahmo — Tette Hofstra — A. D. Kylstra — Osmo Nikkilä. Suomi 143. S. 153–158. Hki.
- NISSILÄ, VILJO 1965: Satakunta. — Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band X. 1965. S. 259–260. Malmö.
- NUUTINEN, OLLI 1987: Balttilaislainojen substituutiotapauksia. — Virittäjä 91 s. 52–63. Hki.
- Nykysuomen sanakirja. 1976. Päätoimittaja Matti Sadeniemi. I–IV. Porvoo — Hki.
- OJANSUU, HEIKKI 1920: Suomalaisia paikannimitutkimusta. Turku.
- PALL, V. 1969: Põhja-Tartumaa kohanimed I. Tallinn.
- PAMP, BENGT 1988: Ortnamnen i Sverige. Lund.
- PITKÄNEN, RITVA-LIISA 1987: Laitilan Untamalan viljelysnimistö. — Kieli 2, s. 74–114. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Hki.
- 1985: Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö. Rauma.
- POPOV, A. I. 1972: K voprosu o drevneiskih leksičeskij svjazah meždu pribaltijskimi finnimi i slavanjami. — Sovetskoje finno-ugrovedenie s. 85–90. Tallinn.
- PORTHAN, HENRIK GABRIEL 1982: Valitut teokset. Kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut Iiro Kajanto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 373. Jyväskylä.
- RAVILA, PAAVO 1933: Satakunta. — Virittäjä 37 s. 221–223. Hki.
- RENVALL, GUSTAF 1826: Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon Linguae Finnicae. Aboae.
- RÄTSEP, HUNO 1973: Sõnaajaloolisi marginaale II. — Sõnasõel. Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt 2. S. 5–15. Tartu.
- SAAGPAKK, PAUL F. 1982: Eesti-inglise sõnaraamat. New Haven and London.
- SAARESTE, ANDRUS 1958: Eesti keele mõisteline sõnaraamat I. Stockholm.

- SALO, UNTO 1967: Häme ja Satakunta. Näkökohtia maamme varhaisimman maakuntalaitoksen synnystä. — Satakunta 18. Hki.
- 1981: Satakunnan historia I,2. Satakunnan pronssikausi. Rauma.
- 1984: Esihistoriallisen asutuksen jatkuvuudesta Suomen rannikolla. — Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten. H. 131. S. 175–190. Hki.
- 1984b: Pronssikausi ja rautakauden alku. — Suomen historia 1. Toim. Eero Laaksonen, Erkki Pärssinen, Kari J. Sillanpää. S. 98–252. Espoo.
- SKES = TOIVONEN, Y. H. — ITKONEN, ERKKI — JOKI, AULIS — PELTOLA, REINO Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–6. 1955–1978. Hki.
- STEINITZ, WOLFGANG 1964: Zur Periodisierung der alten baltischen und germanischen Lehnwörter im Finnischen. — Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe 13. S. 335–339. Berlin.
- STEMSHAUG, OLA 1973: Namn i Noreg. Oslo.
- SÖDERWALL, K. F. 1891–1900: Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. Andra bandet, Förra hälften M–T. Lund.
- TORP, ALF 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- TUNKELO, E. A. 1899: Mistä nimi *Häme*. — Virittäjä 3 s. 97–107. Hki.
- VAHTOLA, JOUKO 1987a: Keskiäika. — Suomen historian pikkujättiläinen, s. 41–126. Porvoo.
- 1980: Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. *Studia historica septentrionalia* 3. Kuusamo.
- 1987b: Vanhojen kansanrunojen nimistön ja todellisen nimistön välisistä yhteyksistä. — Muinaisrunot ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Toim. Martti Linna. *Historian aitta* 20. S. 37–50. Jyväskylä 1987.
- VARE, SILVI 1975: *Kõnd*-liitest ja sellega seotud probleemidest eesti kirjakeeles. — Emakeele Seltsi aastaraamat 21 s. 31–41. Tallinn.
- WIEDEMANN, FERDINAND JOHANN 1893: Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Eesti-saksa sõnaraamat. St. Petersburg. (Tallinn 1973.)
- VILKUNA, KUSTAA 1951: Kihlakunta. — Virittäjä 55 s. 259–274. Hki.
- 1957: Kainuu — Kvenland. Missä ja mikä? Turku.
- 1970: Sanoja niityltä niitetyltä. Huomioita suomalais-germaanisista kosketuksista. — Virittäjä 74 s. 256–276. Hki.
- ÖSTERGREN, OLOF 1953: Nusvensk ordbok. Sjunde bandet. St — Sö. Stockholm.

Finnish place-names with *sata*-, *sato*- and *satama*

OLLI NUUTINEN

No convincing etymology has been forthcoming for the name of the Finnish province *Satakunta*. One assumption favoured in particular by many historians,

and dating from as far back as the 18th century, has been that the name is some kind of translation loan linked to the Swedish *hundari* system, a social admi-

nistrative organization based on units of a hundred. On this view the initial element of the name *Satakunta* is the same as the numeral *sata* 'a hundred'.

However, linguists have had substantial reservations about this theory. It has been considered inadequate partly because there is no convincing evidence that such an administrative system actually existed in Finland. Furthermore, it offers no explanation for other Finnish *sata*-names, such as *Satakoski*, *Satalahti*. From the linguistic point of view the nominative initial element of the name is counter-intuitive: it is difficult to explain why the name should have been translated into a compound noun with this structure. And why is the Swedish name for the area also *Satakunta*? How could a translated name have been taken back into its source language as a loanword itself? In addition, the knowledge we have of translation loans in general, and of the origins of place-names, does not accord with the hypothesis.

I suggest a new etymology for *Satakunta*, according to which its initial element is a loanword that has since been displaced as an appellative by the numeral. I argue that the *sata* element in *Satakunta* is a Germanic loan substantive dating from the early Proto-Finnic period. It can be included in the family of derivatives from the Indo-European stem **stā-* 'stand'.

In the Germanic languages there are words deriving from *stapa-*, *stabi-* with the meaning 'beach, landing place', such as Norwegian dialectal *stad*, German *Gestade* and the Jutland dialect *stade*. If we assume a borrowing from the early Proto-Finnic period, *sata* has the expected loanword form. The place-name *Satakunta* is semantically 'beach place', 'shore settlement', as opposed to the population of the interior. It would be too speculative to surmise that the name reflects the Bronze Age opposition between the coastal and inland cultures during the early Proto-Finnic period, and would thus be related to the wave of settlement which archaeological evidence shows took place in the valley of the Kokemäki river during the Bronze Age. The name could also have developed from a loan appellative base at a

much later date.

It is surprising that the term *satakuntalaiset* 'people, tribe of Satakunta' does not occur in the oldest historical documents alongside the names of the *suomalaiset* and *hämäläiset* tribes. After all, the area was permanently settled, wealthy, and centrally located. I link this to the gradual blurring of the concept of *Kainuu*. The *kainulaiset* 'people of Kainuu', the *kveenit*, may have been the inhabitants of this area, and the region itself may accordingly have been called the land of the *kainuu* or *kveeni* people: *Kainuu*, *Kainuunmaa*, *Kvenland*. When the *kainuu* people began spreading out towards the north and settling permanently over very wide areas, the concept of what the »land of *Kainuu*» actually was became obscure. When more precise boundaries and an unambiguous name for the area were needed, the name *Satakunta* became established, which was an old term contrasting with that of *Häme* designating the interior.

To supplement the many theories of the term *Kainuu* I present the hypothesis that the name *kainuu*, *kveeni* might have referred to a language group. It may have originally denoted speakers of other languages who moved into the coastal regions during different periods. Even after this population group had become fennicized the term could have been preserved as a name for the inhabitants, and their territories may also have been known more widely by a name derived from such a basis.

Even though this speculative hypothesis may prove to be wrong, it nevertheless allows us to argue that *Satakunta* may well be an old regional name, in spite of the fact that the tribal name *satakuntalaiset* derived from it may not be so old.

There are also other Finnish place-names with the element *sata*. Some of these evidently share the sense 'shore', 'landing place', but others derive from the numeral *sata*. On account of the homonymy, folk-etymological corrections have often changed the original names. Some of the *sata* forms are names of meadows and agricultural land. In my view these are related to names with the element *sato*, which are common in Sa-

takunta. The form *sato-* can also be shown to be a loan-appellative going back to the same **stā-*stem. Its original meaning was evidently 'haystack, rick', which is in turn derived from the sense 'vertical stake'. In the Häme dialects there is a compound word *satoaita* 'primitive forest fence built of a lattice of stakes'; this shows the very basic meaning of *sato*.

The Finnish names with *sata-* and *sato-* have developed from the same semantic roots as names with the element *sta(d)*, common in Scandinavia. The names are intertwined with one another in the same way as corresponding Scandinavian names.

Names with *sato* occur in a clearly defined area in Satakunta province, and they are obviously old. There are also some examples on the Karelian Isthmus and in Central and Northern Ostrobothnia. In the latter region *sato* has evidently survived longer as an appellative than in Satakunta. In my view the distribution well reflects settlement conditions at an early date.

I also show a connection between these two words and the appellative *satama* 'harbour', which is a nominal derivative from the loanword *sata* in the sense 'beach, landing place'. In some place-names *satama* is linked to *sato* and its meanings.

The etymology previously proposed for *satama*, linking it to the verb *sataa* 'to rain', appears to be incorrect. The evidence from Estonian in favour of this view is shown to be unconvincing.

Alongside *satama* the word *valkama* 'boat-shore' has been proposed as a parallel form. I take it also to be a nominal derivative, and probably originally a loan.

Along the waterways of northern Russia there are also place-names which can perhaps be related to *satama* and *valkama*. Moreover, it may even be possible that Mordvinian *śado* 'village', which Paavo Ravila has linked to the name *Satakunta*, might also be related to a Germanic loan dating from the early Proto-Finnic period with the meaning 'shore, beach', no longer found in Finnish.